

**ORTA ÇAĞDA SELÇUKLU TÜRKLERİ VE AVRUPA
SELJUK TURKS AND EUROPE IN THE MIDDLE AGES**

Yrd.Doç.Dr. Yaşar BEDİRHAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı, Ağrı/Türkiye

ÖZ

Avrupalı tarihçilerin iddia ettiği gibi Selçuklu oğuzlarını sadece siyasi ve harbi güç olarak görmek hatadır. Selçuklular Rönesans Avrupası'nın ortaya çıkmasına büyük tesir eden medeniyetin de yaratıcıları ve sahipleri olmuşlardır. Selçuklular tarihte ilmi ve eğitimi devletin siyaseti haline getiren ilk devlet olmuştur. İlim adamlarına, müderrislere ve öğrencilere medreselerde ayrılan maaş ve emeklilerin dışında, Sultan Melikşah devrinde ilim ve eğitime ilave olarak yıllık 300.000 dinar ilave tahsis edilirdi. Demek oluyor ki, ordudan sonra devlet bütçesinden en büyük pay ilim ve eğitime ayrılmıştır. Muasır devirde böyle ilim ve eğitime bu kadar imkân sarf edilmediği ve paranın harcanmadığı göz önüne alınırsa, Selçukluların büyük bir medeniyet tesis ettikleri ortaya çıkmaktadır. Selçuklular muasır üniversitelerin çıkış yeri olarak kabul edilen medreselerin kurucuları ve inkişaf ettirenleri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Avrupa, Haçlı Seferleri, Türkler, Anadolu

ABSTRACT

As European historians claim, it is a mistake to see the Seljuk oguzs only as political and military power. . The Seljuks were the creators and the owners of the civilization which had a great influence on the emergence of the Renaissance Europe. The Seljuks became the first state in history to make science and education politics of the state. Apart from the salaries and pensions separated by scholars, teachers and students, 300.000 dinars per annum were allocated annually in addition to education and training at the time of Sultan Melikshah. It means that after the military, the greatest share of the state budget is devoted to education and science. If such knowledge and education are not made in the monumental period and the money is not spent, it turns out that the Seljuks established a great civilization. The Seljuks were the founders of the medreses which were accepted as the starting place of the contemporaneous universities, and they were the innovators.

Key Words: Seljuks, Europe, Crusades, Turks, Anatolia

1. GİRİŞ

Selçuklular sadece Yakın ve Orta Şark İslam dünyasının değil, aynı zamanda Orta Asır dünyasının (Asya, Afrika ve Avrupa'nın) en güçlü ve en büyük devletiydi. Avrupa tarihçilerini hayretler içinde bırakan şey, Selçukluların konar-göçer çadır medeniyetinden çıkıp Arap-İslam dünyasının kalbinde büyük bir devlet kurmuş ve bu medeniyete sahip çıkmış olmalarıdır. Bunun böyle olmadığını, Selçukluların köklü bir medeniyetin, idari manada çok iyi organize olmuş sosyal bir grubun terkiibinden çıktığını hem doğulu hem de batılı insaf sahibi ilim adamları belirtmektedir. Selçuklular hem İslam medeniyetine hem de İran medeniyetine çok şey kazandırmışlardır.

Selçuklular, dini-siyasi mezheplere parçalanarak birbirleriyle savaşan, Haçlılar karşısında sürekli gerileyen, hatta Haçlıların müttefikliğinden yararlanmak isteyen (Mısır'da Fatimiler gibi), birlik ve beraberlikten mahrum bir İslam dünyasına sahip çıkmışlardır. Selçuklular İslam dünyasının şarkında kurulmuş olan kabile ve hanedan devletlerini bir araya getirip bir merkezde birleştirmiş, ardından da Müslüman Arap devletlerinin mücadele etmekte zorlandıkları Haçlıların karşısına dikilmiş ve Müslümanların ellerinden alınan İslam beldelerini geri almakla kalmamış, Anadolu'da, Mısır'da, Suriye'de, Filistin'de ve Irak'ta güçlü Türk devletlerinin temellerini de atmışlardır. Selçuklular İslam şarkındaki Türkleri de birleştirerek onları bir medeniyette, dilde, düşüncede ve dine aynı merkez etrafında teşkilatlandırmışlardır.

Selçuklular İslam dünyasına birçok yenilikler de getirmişlerdir. Bu yeniliklerin çoğu medeni, kültürel ve ilmi yeniliklerdir. İslam şarkında ilk medrese (üniversite) Selçuklular tarafından kurulmuştur. Selçuklular İslam mimarisinde de kendi mimari özelliklerini yansıtmışlardır. Bunun haricinde Selçuklular Abbasiler devrinden

İtibaren İslam ve Gayr-i İslam ülkeleri arasında bozulan ticari münasebetleri ihya etmişler, ticaret yollarını inşa ederek ticaret yolları üzerinde hanlar, kervansaraylar, çarşı ve pazarlar kurarak halkın refah seviyesinin yükselmesine ve şehirlerin mamur hale gelmesine çalışmışlardır. Selçuklular devrinde çok sayıda mescitler, camiler, kervansaraylar, hamamlar, zaviyeler, türbeler, medreseler, şifahaneler (hastaneler) ve kütüphaneler inşa edilmiştir. Adeta her Selçuklu şehri bir medeniyet merkezi olarak kabul edilmektedir. Selçuklular, kendilerinden öncekilerin aksine İslam dünyası içerisinde çeşitli mezhep ve felsefi düşüncelerin rahatça faaliyet göstermesinde müsamahakâr davranmışlardır. Selçuklular devrinde devlet için tehlike ortaya çıktığı zaman dini ve siyasi-felsefi düşünceler takibat altına alınmış ve yıkıcı unsurlara asla müsaade edilmemiştir. Ayrıca Selçuklularda hâkim unsur Türkler olsa da, diğer halkların da hakları titizlikle korunmuş ve ilk defa Selçuklu çağında diğer halklar kendi yazılı edebiyatlarını ortaya koymuşlardır. Selçukluların bu hoşgörülü ve bütün halklara karşı müsavi yaklaşımları Avrupalı seyyahların, tüccarların, askerlerin ve hatta devlet adamlarının dahi dikkatini celp etmiştir. Haçlı ordusunda hizmet gören binlerce asker ve komutan kendi memleketlerine döndüklerinde Selçukluların hakim oldukları İslam dünyasının göz kamaştırıcı zenginliklerine ve medeniyetine olan hayranlıklarını gizleyememişlerdir. Selçuklular Avrupa'ya hem siyasi, hem ilmi, hem medeni, hem de sosyolojik manada tesir etmişlerdir. Avrupalılar Emeviler ve Abbasiler devrinden daha çok Selçuklular devrinde İslam dünyasını tanımış ve onun yüksek bir medeniyet numunesi olduğunu kabul etmişlerdir. Selçuklular İslam çerçevesi içerisinde yer alan, ancak Emeviler ve Abbasilerin katı rejimleri altında birbirlerini tanımayan ve birbirlerine düşman gözüyle bakan dini, ahlaki, hukuki, medeni, sosyal düşünceleri ve hayat tarzları tamamen farklı olan toplumları sentezlemişler ve onlar arasındaki kalın perdeleri kaldırarak yeni düşüncelerin ve felsefi görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuşlardır. Selçuklular, Emevilerin İslam dünyası üzerinde hâkimiyet kurmalarından beri İslam düşüncesinde en büyük probleme yol açan din-devlet meselesini de halletmişlerdir. Selçuklu sultanları hiçbir zaman kendilerini Emevi, Abbasi, Fatimi ve Büveyhi sultanları gibi hem dini, hem de siyasi lider olarak görmemiş, din işlerini başta halifeler olmak üzere ulemanın, fakihlerin, medrese âlimlerinin fetvası, görüşü ve içtihadı olmadan halletmemişlerdir. Mesela Tuğrul Bey kendisini dünyevi bir lider olarak ortaya koymuş ve tanıtmıştır. O'nun taşıdığı "Sultan" unvanı her ne kadar dinî bir mezmuna (anlam, kavram) sahip olsa da asla dini bir mesele hakkında hüküm ve karar vermemiştir. Bu geleneğin ileride Osmanlı sultanlarına da sirayet edeceğini görmekteyiz. Osmanlı sultanları da dinî meselelerde şeyhülislam ve müftülerden fetva almadan kendileri bir hüküm ve karar vermezlerdi. Selçukluların başta Gazali ve Maverdi olmak üzere din-devlet düşüncesinin nazari esaslarını bu büyük âlimlere hazırlattıkları görülmektedir. Bu siyasi duruş, İslam âlimlerinin inkişafının önünü açmış, özellikle fıkıh (İslam hukuku) sahasında büyük eserler kaleme alınmıştır. Kısacası Selçuklu Çağı Avrupa'yı imrendiren, hayran bırakan ihtişamlı bir devir olmuştur.

2. SELÇUKLULAR DEVRİNDE AVRUPA

Orta Çağ Avrupası için Hıristiyan önderleri ve düşünürleri Latin dilinde "*medium aevum*" terimini kullanmışlardır. Bu ifade Orta Çağ anlamına gelmektedir. Hıristiyan azizleri kendilerini Hz. İsa'nın dünyaya ilk gelişiyle ikinci defa gelişi arasında, yani orta devirde yaşadıklarına inanırlar. Ancak Batı'da zihinsel gelişme (akıl çağı), özellikle de Aydınlanma çağının başlaması ile Orta Çağ "*karanlığın, barbarlığın, dar görüşlülüğün ve dinî zorbalığın*" sonu olmuştur¹. Bu devir umumiyetle, 476 yılında Batı Roma İmparatorluğunun sukutu ile başlayıp, 1453'te Fatih Sultan Mehmed'in Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'na son verdiği tarihe kadarki dönemi içine almaktadır.² Yani, neredeyse 1000 yıllık devre tarihçiler Orta Çağ adını verirler. Bu devir de kendi içinde birçok dönemlere ayrılır. Ne var ki, Orta Çağ tarihlendirilmesi, Avrupa halkları için bir anlam ifade etmektedir. Doğu ve umumiyetle dünya milletlerinin tarihine "*Orta Çağ Tarihi*" anlayışının girmesi muasır tarihçilik düşüncesinin kabul edilmesi neticesinde olmuştur. Çok daha vahimi, "Orta Çağ" ifadesiyle birlikte bu devre şamil edilen cehaletler ve karanlıklar da bütün dünya milletlerinin tarihi için geçerli olmaya başlamıştır. Yani, Orta Çağlar, Batı milletleri kadar, Doğu milletleri için de "*barbarlığın, karanlığın, zorbalığın*" yaşandığı bir tarih olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Oysa Batı toplumlarının geçirdiği "Orta Çağ" devrinde, Doğu İslam toplumları siyasi, medeni, sosyal inkişafının zirvesinde idi. Bütün bunlar, Batı tarihçiliğinin bir dünya tarihçiliği mefhumunu "*çok Batılılaştırdığını*" ortaya koymaktadır.

¹ N. Davies, Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya, Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a, Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması, (Türkçe çev. B. Çığman – E. Topçugül – K. Emiroğlu – S. Kaya, Ankara 2006, s. 321.

² Bazılarına göre bu tarih 1492 yılında Amerika'nın keşfine, 1491-92 yıllarda İspanya'da Müslümanların hâkimiyetinin sona ermesine, 1493 yılında Moskova kinezi III. İvan'ın "*çar*" (Sezar) adını almasına kadar devam ettiğini söylemektedir. Hatta bazı tarihçiler bu devri 1917 yılına kadar uzatırlar. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Davides, Avrupa, s. 322-323.

Roma İmparatorluğu Avrupa'nın büyük bir kısmını elinde tutuyordu. Kıtanın kuzeyinde “barbar” adı verilen kavimlerin varlığı ise Avrupa için Roma devrinde çok da büyük ehemmiyeti yoktu. Ancak Roma'nın varlığına ehemmiyetsiz olarak görülen bu barbar kavimler son vermiştir. Bu barbar kavimleri Roma sahasına iten de Türkler (Avrupa Hunları) olmuştur. Türkler Milattan Önceki dönemlerden itibaren Doğu Avrupa topraklarını Hint-Avrupalı toplumların ellerinden koparıp alırken, bunlar da Roma'nın hayat sahasına müdahale etmeye başladılar. Roma'dan sonra Avrupa'da uzun bir süre birleşik bir krallık ortaya çıkmadı. Bunu ancak 400 yıl sonra 800 yılının yeni yıl kutlamaları sırasında taç giyen Şarلمان (*Charlamagne*) başarabilmiştir. O, Germen halklarının büyük kralı olarak Avrupa'nın bütün merkezi ve kıta sahasını eline geçirmiştir.³ Lakin Şarلمان'ın gücü ve kudreti Roma İmparatorluğu'nun yanında çok küçüktü.

Kuzey Galya menşeli saray nazırı olan Charles Martel (714-741) ve oğlu Küçük Pippin Karolenj krallığının ilk hükümdarları kabul edilirler. Bu dönemde Fransa topraklarında Merovenj krallığı bulunmakta idi⁴. Karolenjlerin bu ilk iki kralı da Morovenj krallığını kendi eyaletleri olarak kabul ederlerdi. Ancak Karolenjler daha çok toprak ele geçirmek uğruna diğer prenslerle girdikleri savaşlarda Morovenj krallarının sert tazyikine maruz kaldılar. Ancak Roma papaları Karolenjleri kendi amaçları için tehlikesiz gördüklerinden onları desteklemekteydi. 751 yılında Pippin, papa tarafından kutsanmıştır. Bu aynı zamanda Karolenjlerin, Moravenjler karşısında meşruluk hakkı elde etmeleri anlamına da gelmekteydi. Papalıkla kurduğu bu ittifak neticesinde merkezi İtalya'yı Lombardların elinden aldı. Bu aynı zamanda Papalık Devletinin resmen kurulduğu manasına da gelmekteydi.⁵ Pippin'den sonra hâkimiyet başa geçen oğlu Şarلمان (Charlemagne) işgalci siyasetini devam ettirerek, 774 yılında Pavian'ı alıp Lombardlar kralı oldu.⁶ 772-805 yılları arasında davam eden hâkimiyeti döneminde Saksonya ve Bavyera'yı ele geçirdi, İspanya'nın bir kısmını da kendi idaresine bağladı. Özellikle güneyde Müslümanları, doğuda ise Avarlar Türklerine karşı zaferleri onu Avrupa'nın en büyük hükümdarı yaptı. 25 Aralık 800 yılında Vatikan'daki San Pietro Bazilikasında papanın elinden “imparator” tacını giydi. N. Davies'e göre, “Frank-Papalık anlaşması 800 yılında Charles'in İtalya'ya beşinci seferi sırasında olmuştur. Asillerden meydana gelen bir heyet Charles'in bütün günahlarını bağışladı ve Noel sırasında kutsal Petrus'un mezarı başında dua etmek için ayağa kalkarken, papa başına imparatorluk tacını giydirdi. Söz konusu toplantıda “Sezar” ve “Avgust” ilan edildi ve papa karşısında itaat etti”.⁷ Şarلمان'ın hayatını yazan Einhard, taç giydirmenin birden bire geliştiğini⁸ yazmış olsa da, daha önce düşünüp tasarlandığı anlaşılmaktadır. Geleneklere göre ise bu doğru değildir. Papa Leon'un imparator unvanını verme ve Şarلمان'ı kabul etme hakkı bulunmamaktaydı. Ancak bu hukuksuzluğun yaşandığını görmekteyiz. Artık Batı'da Bizans İmparatorluğu'nun dışında başka bir Katolik imparatorluğu bulunmakta idi. Barbar Frank krallığı yükseltilmiş, yeni statüsü için papalığın desteğini almıştır”.⁹

Şarلمان'ın imparatorluğu sanki “gezici bir imparatorluk” gibi idi. Kral ve yardımcıları bir yerden başka bir yere giderek ülkelerini bu şekilde idare etmekteydiler. Neustria, Aquitaine ve Lombardiya'da kurulmuş bir kısım aşağı mertebede her hangi bir kont tarafından idare edilen 300 kontluk bulunmakta idi. Karolenj sarayının idaresi önceleri *Arch-Chaplain* (bir tür başvezir) Fulrad, daha sonra imparatorun çok sevdiği yardımcısı Saksonya'lı keşiş Alcuin'in başında bulunduğu “*dindarlar heyeti*” idare ediyordu. Eyaletlerdeki piskoposlar genellikle kontların kontrol edilmesi vazifesini icra eder ve “*missi dominici*”¹⁰ adı verilen krallık memurları ülkenin belirlenmiş güzergâhlarında dolaşmaktaydılar. Yetkilendirme ve görevlendirme kral adına yapılmaktaydı. Tek para sistemi bulunmakta olup, gümüş sikke kullanılmaktaydı. Kralın teşvik etmesiyle evlilikler yoluyla yeni bir idareci sınıf ortaya çıktı. Bu sınıf (*capitularis*) kilise ve devlet adına iş görmekteydi. Kiliseye verilecek olan onda bir vergi sistemi imparatorluğun her tarafında mecburi vergi haline getirilmişti. Bir din adamını öldürmenin cezası da ölüm olarak belirlenmişti. Şayet bir din adamı suç işlerse, o zaman onun mahkemesi en azı kont ve piskoposların yer aldığı bir mahkeme tarafından görülmekteydi. Avrupa'nın daha

³ Eginhard, The Life of The Charlemagne, (Translated by, A. J. Grant), Cambridge, Ontario 1999, p. 6-7.

⁴ Moravenj (Fransızca Mérovéé, Merovingian), ailenin ilk kurucusu kabul edilen Meroveç veya Merovejin (Merovech) adından gelir. V-VIII Asrarda Fransa ile Almanya arasındaki topraklarda ortaya çıkmış bir Frank krallığıdır. Bunlar kendi nesillerini Makdalalı Meryem'e kadar götürürlər. Destan mahiyetli bir rivayete göre, Hz. İsa'nın ölümünden sonra anası Meryem, İsa'nın çocuğu, yani öz torunuyla birlikte Kudüs'ten kaçıp şimdiki Fransa'ya gelmiştir. Bu efsaneyi, her halde Marovenjler kendi hâkimiyetlerine dini bir meşruluk sağlamak için ortaya atmışlardır. Ancak onlar Roma'dan sonra Avrupa'da ortaya çıkmış ilk büyük siyasi güç idi. 496 yılında kilise bu krallıklar ile bir anlaşma imzalamış ve böylece onların hâkimiyeti dinen tescil edilmiştir. Eginhard, The Life of The Charlemagne, s. 32.

⁵ Başında papaların olduğu dini bir devlet olan Papalık rejiminin merkezi bir dini-siyasi teşkilata çevrilmesi Romanın dağılmasından çok sonra olmuştur. İtalya'da Lombardları Karolenjlerin eliyle mağlup ettikten sonra bütün Avrupa üzerinde de hâkim dini statüsü ve meşruluğu ellerine geçiren kilise, zamanla siyasi kudretini de inşa etmiştir. Bir devlet gibi Papalık 1870 yılına kadar İtalya'da esas merkezi güç olmuştur. Ancak 1870 yılında İtalya'nın Savoy kral ailesi etrafında birleştirilmesi ile ehemmiyetini yitirdi. 1929 yılında imzalanan Lateran anlaşması ile Vatikan'da Papalık devleti yeniden kurulmuştur. Ancak hiçbir vakit Orta Çağlardaki siyasi gücüne ulaşamamıştır.

⁶ Eginhard, The Life of The Charlemagne, s. 6-8.

⁷ Davies, Avrupa, s. 327.

⁸ Einhard, The Life of Charlemagne, (Translated by, A. J. Grand), In Parentheses Publications Medieval Latin Series, Cambridge- Ontario 1999, p. 14.

⁹ Davies, Avrupa, s. 328.

¹⁰ Missi Dominici: Frank kralları ve imparatorlar tarafından egemenliklerini denetlemek üzere görevlendirilen yetkililere verilen isim.

önceki pagan inancı yasaklanmış ve ölü yakmak gibi eski gelenekler tamamen yasaklanmıştı. Bütün bunlar Roma sonrası Avrupa'da Hıristiyan esaslara dayanan yeni merkezi bir düzenin kurulduğu demektir. Buna rağmen yerli adetler ve idareciler de güçlerini büyük oranda korumuşlardır¹¹. Yeni Avrupa'nın şeklini 798 yılında çıkan yıllıkta da görmek mümkündür: “*Galiçya*¹² ve *Avusturya kralı Alfonso (760-840)*’dan gelen *Froia adlı bir elçi çok güzel bir çadır getirmişti*”¹³. Fvqat 780 yılının Paskalya günü Elbe'nin¹⁴ diğer tarafındaki Nordliudi isyan edip başkaldırdı ve aralarında adaleti sağlamakla görevli elçileri tutukladı¹⁵. Kral büyük bir ordu ile onların üzerine yürüdü ve savaşta mağlup edip tutsak etti ve Aix-la-Chapelle'deki sarayına gidip Konstantinapolis'den gelen Bizans heyetini kabul etti. Balear Adaları¹⁶ Berberiler ve Kuzey Afrikalı Müslümanlar tarafından talan edildi. Lizbonu yağmalamış olan kral Alfonso Froia ve Basiliscus adlı elçilerini kışın zaferinin nişanesi olarak zahireler, katırlar ve Berberi esirlerle birlikte Büyük Krala gönderdi. Sonra Noel ve Paskalya kral tarafından burada kutlandı”¹⁷.

Avrupa adı Şarلمان zamanında şekillenmeye başladı. “*Karolejenlerin yeryüzünde hâkimiyet kurdukları toprağın, Paganlar ülkesinden, Bizans ve bütün Hıristiyan dünyasından kendilerini ayırabilecekleri bir adaya ihtiyaçları vardı*”. Avrupa adı bu ihtiyaçtan ortaya çıkmış ve kadim manada Batı demektir.¹⁸ Şarلمان kilise üzerinde de kendi hâkimiyetini sağlamaya çalıştı. 794 yılında Frankfurt Dindarlar Meclisinde VII. Nicaea (İznik) Umumi Meclis kararlarını reddetti. Piskopos ve manastır ileri gelenleri feodal idareciler gibi idiler ve hıyanet kanunlarına tabi idiler. Piskoposların savaşlara katılmaları yasaktı, ancak diğer taraftan İncil kılıç ve ateş ile yayılmakta idi. Büyük kral ve Orta Çağ Avrupası'nın gerçek manada kurucusu Şarلمان 28 Ocak 814 yılında öldü.

Onun ölümü oğulları arasında büyük ve kanlı çekişmelere ve savaşlara neden oldu¹⁹. Önce oğlu I. Lui *Aachen*'de taç giydi. O, 825 yılına kadar iyi-kötü imparatorluğu elinde tutabilmiştir. 823 yılına kadar aslında imparatorluğun idaresi Lui'nin oğulları arasından bölüştürülmüştü. Ancak bu tarihte kralın II. Şarلمان adında bir oğlu daha dünyaya geldi. Bu imparatorluğun yeniden paylaşılması demektir. Buna göre oğulları yıllar boyunca birbirleri, bazen de babaları ile mücadele ettiler. I. Lui 840 yılında ölünceye kadar oğulları arasındaki sona erdirmek için elinden geleni yapmıştır. 843 yılında kralın oğulları arasında Verdun anlaşması imzalandı²⁰. Anlaşmaya göre krallığın toprakları üçe bölünmüştür: Şimdiki İtalya, Almanya ve Fransa Karolejenler İmparatorluğunun varisi olarak şekillenmeye başladı. İmparator sıfatını önce I. Lothar (840-855), daha sonra I. Ludwig eline geçirdi. Ancak bu iki imparatorun idaresi İtalya ile sınırlı kalmıştır. Bu devirde Avrupa artık Türklerden başka iki yeni güç tarafından da tazyik altına alınmaktaydı: Vikingler ve Müslüman Araplar. Bu vaziyet karşısında papa önce II. Charles (875-877)'in, arkasından da III. Charles (881-887)'in krallığını onayladı. Ancak 888 yılında Şarلمان'ın imparatorluğu feodallerin elinde parçalandı. Şarلمان'ın mirasını X. Yüzyılın ortalarında Germen halklarının hükümdarı I. Otto (912-973)²¹ yeniden diriltmek isteyecektir. O, kurduğu Mukaddes Germen-Roma İmparatorluğunu,²² 962 yılında papaya da tasdik ettirmiştir.

Kuzeyde İskandinav ülkelerinde 700'lü yıllarda ortaya çıkan Viking veya kuzeyli anlamına gelen Normanlar 200 yıl boyunca Avrupa'yı rahatsız etmişlerdir. Antik İskandinav dillerinde “Deniz Haydudu” demen olan Vikingler aslında birden çok halkın bir araya gelmesinden teşekkül etmişlerdir. Bunlardan şimdiki İsveçlerin ataları olarak kabul edilen Varyaklar veya Varekler Doğu Avrupa sahasına, şimdiki Danimarka ve Norveç'in ecdadı olan Normanlar ise Kıta ve Ada Avrupası'na yayılmışlardı. Bunların istilasının sebebi hala sır olarak kalmaktadır. Tarihçiler Avrupa'daki Viking hücumlarının sebebi olarak nüfus artışlarını gösterirler. Niyetleri bir devlet kurmak veya siyasi teşkilatlanmadan çok yağma olan bu halklar 700 yılında Britanya adalarında, 793'de Lindisfarne'de²³ 797 yılında İona'da, 844 yılında Portekiz'de, 859-862 yıllarında ise Rouen, Nantes

¹¹ Davies, Avrupa, s. 331-332.

¹² *Galiçya* (Orta Avrupa), Polonya ve Ukrayna sınırları içinde bulunan tarihi bir bölge.

¹³ Einhard, The Life of Charlemagne, s. 35.

¹⁴ Elbe: *İtalya*'nın, Toskana eyaletine bağlı bir adadır.

¹⁵ Carolingian Chronicles, Royal Frankish Annals And Nithard's Histories, (Translated by Bernhard Walter Scholz with Barbara Rogers), The University of Michigan press, 1970, p. 58.

¹⁶ *Balear Adaları*: İspanya'ya bağlı beş büyük ve onları çevreleyen birkaç küçük adadan oluşan bir özerk bölgedir.

¹⁷ Donald Bullough, The age of Charlemagne, London 1965, s. 13.

¹⁸ Davides, Avrupa, s. 332.

¹⁹ Davides, Avrupa, s. 336.

²⁰ Verdun Antlaşması: (843) Karolenj İmparatorluğunun Dindar Ludwig (Lui)'in üç oğlu arasında paylaştığı antlaşmadır.

²¹ *I. Otto* (Kutsal Roma İmparatoru) (Lakabı: Büyük *Otto*; 23 Kasım 912 – 7 Mayıs 973)

²² Mukaddes Roma-Germen daha çok bir devletler birliği idi. İmparatorluğun dâhilinde Almanya, Avusturya, İsviçre, Lihtenişteyn, Lüksemburg, Çek, Slovenya, Belçika, Hollanda, Polonya, Fransa ve İtalya'nın büyük bir kısmı dahil idi. İmparatorluk yüzlerce prenslik, dukalık, kontluk ve şehir devletine ayrılırdı. İmparatorluğun idare hakkı ise Germenlerin elinde idi. Buna göre de XV. Asırda Mukaddes Roma İmparatorluğu daha çok Germen Mukaddes Roma İmparatorluğu olarak bilinirdi. Ancak Roma İmparatorluğu mirası için Fransızlar, Germenler, Ruslar da savaşmışlardır. Roma İmparatorluğunun miras hakkı ise 1453 yılında Bizans'a son veren Fatih Sultan Mehmet diğer Türk ve İslam hükümdarlarının unvanlarından başka “kayzer” adını da almıştır.

²³ Lindesfarne Adası, İngiltere'ye Hristiyanlığı getiren İrlandalı kesişlerin yerleştiği ada.

limanları, Balear adaları, Provence ve Toskana'da ortaya çıktılar.²⁴ Şarلمان imparatorluğunun merkezi olarak kabul edilen Fransa'ya hücum eden Normanlar 845 ve 885 yıllarında iki defa Paris'i işgal ettiler. Luvar vadisi, Bordeaux, Toulouse, Lizbon, Sevilla, hatta İtalya bile onların hücumlarına maruz kaldı. 911 yılında Norveç veya Danimarka asıllı Viking soyundan gelen Norman Kralı Rollo Normandiya denilen araziye yerleşti, bundan 100 yıl sonra ise kral I. Villiam zamanında İngiltere ele geçirildi. Bundan dolayı Orta Çağ Avrupası'nın VIII-XI. Asırları Vikingler Devri adını almaktadır. Günümüzde İsveç, Norveç ve Danimarka'nın tamamı, İzlanda, Faroe Adaları ve İskoçların büyük bir kısmı, Slavların ise bazıları damarlarında Viking kanı taşımaktadırlar. Menşeye itibarıyla Vikingler Frenk yani Germen bir halk olarak kabul edilirler.

Avrupa'yı tehdit edenler sadece Vikingler değildi. Hunlarla birlikte Türkler Osmanlılara kadar devamlı olarak neredeyse 1200-1400 yıl boyunca Avrupa'yı doğudan sürekli sıkıştırmıştır. Hunlardan sonra Ogurlar, Sabirler, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uz/Oğuzlar, Kumanlar ve Moğollar bazı zamanlarda Avrupa'nın ortalarına kadar seferler tertip etmişler ve Bizans'ı her zaman tehdit altında bırakmışlardır. Orta Çağ Avrupası için üçüncü büyük tehdit ise güneyden gelmiştir. Bunlar Müslüman Arap tehditleridir. Kuzey Afrika'nın tamamını Emeviler zamanında ele geçiren Müslüman Araplar, yerli Afrikalı halkların (Berberiler) da Müslüman olmalarıyla güçlerini iki katına çıkarmış, VIII. Asrın sonlarında İspanya (İberia)'nın fethine başlamışlardır.²⁵

Emevilerin Endülüs'teki hâkimiyetleri 1292 yılına kadar devam etti ve burada daha sonra Avrupa'yı da tesiri altına alacak olan Endülüs medeniyetini kurdular. Araplar uzun müddet Akdeniz'i de hâkimiyetleri altında tutup, Sicilya'da da hâkim duruma geldiler.

3. HAÇLI SAVAŞLARI VE SELÇUKLULAR

Tarihte Haçlı Savaşları olarak bilinen 200 yıllık devir maalesef ki doğru ve düzgün tetkik edilmemiştir. Bu devir hakkında Batı tarihçiliğinde büyük bir literatür mevcut olsa da bu eserlerin çok az bir kısmı objektif kriterlerle yazılmamış olup tamamen taraflı eserlerdir. Konuyla ilgili Batı tarihçileri arasında ekoller de ortaya çıkmıştır. Mesela Alman ekolünün temsilcisi olan F. Wilken,²⁶ H. von Sybel²⁷, R. Röhrich,²⁸ H. Hagenmeyer,²⁹ ve A. Waas,³⁰ Haçlı Savaşlarını Hıristiyanlık dinini doğrultusunda tahlil etmişlerdir. Fransız ekolünün temsilcileri J. F. Michaud,³¹ P. Riant,³² F. Chalandon,³³ L. Brehier³⁴ ve R. Grousset³⁵ ise bu hareketi milliyetçi ve biraz da şövenist duygular içinde Fransız şövalye ruhuyla tetkik ederken; İngiliz ekolünün temsilcileri meseleye XIX. Asrın Avrupası'nda ortaya çıkan "Yunan hayranlığı" çerçevesinde bakmış³⁶; Çarlık devri Rus tarihçiliğinde "Ortodoks Milliyetçiliği", Sovyet devri Rus kaynakları ise bu konu "sınıf mücadelesi" çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmiştir.³⁷

Maalesef mesele doğu dünyası tarihçileri tarafından da yeteri kadar ele alınıp değerlendirilmesi yapılmamış, Arap, Fars ve Türk tarihçileri Haçlı Seferlerini hep kendi buldukları konum itibarıyla ele almayı uygun bulmuşlardır. Kısacası konunun en güzel tetkikçilerinden biri olan Işın Demirkent'in de dediği gibi; "Tarih literatüründe Haçlı Savaşları adını verdiğimiz bu hareket, XI. Asırda Türklerin batıya doğru ilerlemeleri ve aynı asrın ortalarından itibaren Anadolu'yu yurt tutmaya başlamaları üzerine, Avrupa dünyasının "*Mukaddes Toprakları Kurtarmak*" sloganı ile Türkleri Ön Asya'dan atmak ve bu topraklara sahip olmak adına başlattıkları ve 200 yıl süresince Yakın Doğu'yu kan ve ateş gölüne çevirdikleri bir hücum hareketidir".³⁸ Doğuda bu tarihçilerin başında hiç şüphesiz Steven Runciman gelmektedir. Onun yazmış olduğu üç ciltlik "*Haçlı Seferleri Tarihi*" bu sahada bu zamana kadar yazılmış en ciddi ve objektif eser olarak kabul edilmektedir.³⁹

²⁴ Davides, Avrupa, s. 323.

²⁵ İbni İzâri, el-Beyânü'l-Muğrib, Fi Tarihi'l-Endelüs ve'l-Mağrib, II, (nşr. E. Levi-Provençal- G. S. Colin), I- II, Leiden 1951, s. 8, Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları – 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/149, Ankara 1994, s. 211, Yaşar Bedirhan, İslam Tarihi (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar), Eğitim Yayınları, Konya 2017, s. 377.

²⁶ F. Wilken, Geschichte der Kreuzzüge, Leipzig 1807-1832, t. I-VII.

²⁷ H. Sybel von, Geschichte des ersten Kreuzzuges, Leipzig 1881 (2-ci neşr).

²⁸ R. Röhrich, Geschichte des ersten Kreuzzuges, Innsbruck 1901; Aynı Müellif, Geschichte des ersten Kreuzzuges Jerusalem, Innsbruck 1898.

²⁹ H. Hagenmeyer, Chronologie de la Première Croisade, Paris 1902; Aynı Müellif, Die Kreuzzugsbriefe, Innsbruck 1902; Peter der Eremit, Leipzig 1879; H. Hagenmeier, Ekkebardi Hierosolymita, Tynberg 1877

³⁰ A. Waas, Geschichte der Kreuzzüge, Freiburg 1956.

³¹ J. F. Michaud, Histoire des Croisades, Paris 1817-1822, tt. I-V.

³² P. Riant, "Inventaire critique des Letters historiques des Croisades", Archives de L'Orient Latin, No: I, Paris 1881.

³³ F. Chalandon, Historical de la Première Croisade, Paris 1925.

³⁴ L. Brehier, l'Eglise et l'Orient au Moyen Age: Les Croisades, Paris 1928.

³⁵ R. Grousset, Histoire des Croisades et du royaume Franc de Jerusalem, tt. I-III, Paris 1934- 1936.

³⁶ İngiliz kaynakları için bkz. A History of the Crusades, London 1969, t. I-III; M. H. Baldwin, "Some Recent Interpretations of Pope Urban's Eastern Policy", The Catholic Historical Review, XXV, 1940, s. 459-466.

³⁷ M. A. Zaborov, Krestonostsi na Vostoke, Moskva 1980.

³⁸ I. Demirkent, Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler), İstanbul 2007, s. 3.

³⁹ Steven Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, C. I-III, (çev. F. Işıltañ), TTK. Yayınları, Ankara 1998.

Haçlı Savaşlarına girmeden önce onun sebepleri ve hangi şartlarda ortaya çıktığı üzerinde biraz durulması gerekmektedir. Kuzeyden Peçenekler, güneyden ise Selçuklular Bizans'ı baskı altına alıp, payitaht İstanbul üzerine baskı yapmaya başladıkları zaman Bizans imparatorları yardım için Roma papalarına ve Katolik devletlere müracaat ettiler. Bu konu Katolik dinî çevrelerde büyük tartışmalara neden oldu. Esas mesele dini-hukuki önem arz ediyordu. En büyük mesele “Hıristiyanlık inancı savaşmaya cevaz verir mi?” sorusu etrafında odaklanmıştı. Buna göre “bir Hıristiyan'ın ülkesi uğruna savaşmasının caiz olup olmadığı” Hıristiyan din adamlarını düşündüren bir problem haline geldi. İlk Hıristiyanlar ve Hıristiyan azizleri “Hıristiyanlığın bir barış dini, savaşın ise insanları kurban etmek ve yok etmek manasına geldiği için yasak olduğunu” kaydetmişlerdir. Onlara göre savaşmak günahı. Bu mesele ve dini hüküm Hıristiyan liderlerini ve din adamlarını rahatsız etmeye başladı.⁴⁰

Kutsal Baslios, “Askerin aldığı emri yerine getirmek mecburiyetinde olduğu, savaş sırasında birini öldürdüğü halde günahlarından arınmak için 3 ay akşam yemeği yememesi” hakkında bir fetva verdi. Ancak bu fetva çok ağır idi. Yani Hıristiyanlar için dini manada savaşın aleyhine çıkılmasa da, şartlar çok ağır idi. Buna göre de Hıristiyan dünyasından uzun bir dönem, savaşa ve askeri münasebetlere çok da iyi bakılmamış, ülkesi uğruna ölen kişiye “*martyr*” yani şehit gözüyle bakılmamıştır.⁴¹

Ancak Hıristiyan metinlerinde farklı görüşlere de yer verilmektedir. Mesela 3. Aziz Agustinus “Tanrı'nın emriyle savaşılabilirliğini kabul edebilirim” diye bir fetva vermişti. Bunun sebebi “Barbar istilalarına karşı Hıristiyanların kendilerini silahla müdafaa edecekleri” görüşü idi. Daha sonra kilisenin menfaatleri için kutsal savaş görüşü de ortaya çıktı. Papa IV Leo, IX. Asrın ortalarında “kilisenin savunulması için savaşmanın meşru olduğu” fetvasını vermiştir. Ondan birkaç yıl sonra Papa VIII. Johannes, “kilise uğruna savaşırken ölenler için “*martyr*” yani şehit unvanının vermesini uygun görmüştür. Ancak bunu “*savaşan askerin hulus-i kalple savaşması şartı*”na bağlamıştır. Daha sonra Papa I Nicolaus, kilise tarafından günahkâr ilan edilenlerin günahlarını temizlemek için dinsizlere karşı kutsal savaşa katılmalarına izin verdi.⁴²

Ancak papalığın bu düşüncesine karşı olan din adamları da bulunmakta idi. Mesela Alman asıllı bir din adamı olan Bruno van Querfurt, bazı imparatorların Hıristiyanlara karşı (II. Otto'nun Fransa kralına ve II. Heinrich'in Purusyalılara) vermiş oldukları savaşa karşı çıkmıştır. 989 yılında Çarrosk (Charroux) meclisinde (*consil*) ruhban sınıfının dokunulmazlığını ve kilisenin barış içinde yaşamaları için yoksullara güven verilmesini kabul eden bir karar aldı. 990 yılında Le Puy meclisinde bu görüş tekrar kabul edildi. Hatta Le Puy piskoposu Guy d'Anjoy “barış ortamı sağlanmadan İsa Mesih'in zuhur etmeyeceğini” ifade etmiştir. Buna göre herkesi “*barışın çocukları*” olmaya davet etti. 1000 yılında toplanan Poitiers meclisi “bundan böyle bütün meselelerin ve problemlerin sulh yoluyla halledilmesi” kararını verdi. 1116 yılında ise Verdun-sur-le-Doubs'da “*asilzadelerin silah zoruyla yoksulların mallarına ve topraklarına sahip olmasını yasaklayan*” karar alındı ve ilan edildi. 1038 yılında ise Bourges baş rahibi Haimon “15 yaşını tamamlamış bütün Hıristiyanların barışı bozanların düşmanı olduğunu” ilan etti. Hatta bunun üzerine bir de Barış Teşkilatı kuruldu. Ancak bir müddet sonra kimin haklı kimin haksız olduğuna karar vermekte tereddüt eden bu teşkilatın faaliyetleri bazı ülkelerin yöneticilerini rahatsız etmiş; Barış Teşkilatının Bénécý kendini yakması üzerine Déols yöneticisi (kont) Eude tarafından Cher çayı etrafında darmadağın edilmişlerdi. Bu savaşta yer alan 700 din adamı da öldürülmüştür. Yani barış teşkilatlarının barışı silahla sağlamaya çalışmasının neticesi de yine savaş ile noktalanmıştır.⁴³ Görüldüğü gibi Hıristiyanlıkta “savaş” düşüncesi farklı ve çoğu zaman da birbirine zıt manalarda özünü ifade etmiştir. Anna Komnena, İstanbul'a gelen Haçlılar arasında bazı din adamlarının silahla gezip katliamlar yapmasını nefretle anlatmaktadır.⁴⁴

Ancak, X. Asırdan itibaren Hıristiyanlığın savaş aleyhtarlığı yavaş yavaş azalmaya başlayacaktır. Bunun sebebi Müslüman Arap ordularının bütün Akdeniz'in güneyini ellerine geçirmeleri, İspanya ve Sicilya'ya hâkim olduktan sonra Akdeniz'deki limanları ve gemileri kendi tesir dairesine almaları idi. Hele hele İspanya'da ortaya çıkan Emeviler Devleti her an bütün Hıristiyan dünyasını eline geçirebilecek güce sahip olmuştu.⁴⁵ Eğer İspanya'daki Emeviler Abbasiler'den yardım alsalar ve Kuzey Afrika'daki diğer Müslüman devletlerle mücadele içerisine girmeseler İspanya haricinde Fransa, Hollanda ve hatta İtalya'ya hâkim olabilirlerdi. Zira, onlara karşı koyabilecek bu devirde hiçbir teşkilatlanmış güç Batıda yoktu.⁴⁶

⁴⁰ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 65.

⁴¹ G. Bucler, Anna Comnena, Oxford 1929, s. 97.

⁴² Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 66.

⁴³ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 66-67.

⁴⁴ Anna Comnena, Alexiad, (çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999, s. 308-322.

⁴⁵ Bedirhan, İslam Tarihi, s. 293-301.

⁴⁶ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 69.

XI. Asrın ikinci yarısından sonra Müslümanların İspanya'daki fetih hareketleri zayıflamış, bu defa Hıristiyanlar hücum eden taraf olmaya başlamışlardır.⁴⁷ 1063 yılında İspanya'da Aragon Kralı I. Ramiro, Müslümanlara karşı hazırladığı büyük bir saldırı hareketinin başlangıcında Grado'da bir Müslüman tarafından öldürüldü.⁴⁸ Onun ölümü bütün Avrupa'yı uyandırdı ve ateşlendirdi. Hatta Papa II. Alexandrus hiç vakit kaybetmeden, haç uğruna İspanya'da mücadele edenlere günahlarından af vadederek Ramiro'nun harekâtını devam ettirecek bir ordu kurmaya başladı.⁴⁹

Haçlı Savaşlarının meydana gelmesinde bir başka mesele daha vardır. Bu, Roma papalarının bütün Hıristiyanların idaresini kendi ellerine geçirmek gibi "gizli ve ulvi" düşünceleri idi. Roma papaları İspanya üzerinde rahat hareket ediyorlardı. Çünkü Roma kilisesi karşısında burada durabilecek başka bir kilise yoktu. Buna göre de Roma kilisesi İspanya'daki Müslümanlara karşı başlattıkları "kutsal savaşlarda" Hıristiyan dünyasında büyük şöhretler elde etmişler. Ancak doğuda durum tamamiyle farklı idi. Doğuda yer alan Antakya (Aziz Petrus tarafından kurulmuştur), İskenderiye (Aziz Markus tarafından kurulmuştur), İstanbul (güya Aziz Andreas tarafından kurulmuştur) ve Kudüs Aziz Yakup tarafından kurulmuştur) kiliseleri ve patrikhaneleri derece ve kutsallık açısından Roma papalık kilisesinden çok çok üstün idiler. Roma papalarının bunlar karşısında bir fikir ve üstünlük beyan etmesine ne hukuku ne de derecesi yetmezdi.⁵⁰

Bunlardan İstanbul patrikhanesi cihanşumul (ökümenik) vasfına sahip olup, bütün Hıristiyan kiliseleri üzerinde yüksek bir mevkie sahip idi.⁵¹ Buna rağmen Roma kilisesi de hürmet ve ihtiramdan uzak tutulmamıştır. Hatta Roma kilisesinin adı İstanbul, Antakya ve Kudüs gibi ilk sırada yer alır.⁵² Arap fetihleri başladığı dönemde İstanbul bütün doğu kiliselerinin hamisi sıfatını eline almıştı. Bu doğuda İstanbul patrikhanesinin tek güç haline gelmesi demektir. Böylece, Müslümanların fetihleri neticesinde Hıristiyan aleminde iki güçlü dini merkez ortaya çıktı: İstanbul (*Constantinapolis*) ve Roma. Bu da iki patrikhane arasında münasebetleri gerginleştirdi. Çünkü Hıristiyanların dini merkezinin sayısı iki olunca, bu defa da birincilik çekişmesi ortaya çıkmıştır. Roma kilisesi bu devirde güçlü bir reform devri geçirmekteydi. Hatta İmparator III. Heinrich (kutsal Roma İmparatoru)'in de baskısı ile bu reform o kadar çabuk inkişaf merhalesi geçirdi ki, artık kendisinin dini-dünyevi iktidarının bütün niteliklerini hazırlamıştır. Roma kilisesinin asıl iddiası bütün Hıristiyanların inanç, hayat ve kilise adetlerinde "vahdet" in olması idi. Hıristiyanlık her ne kadar güçlü bir inkişaf devri geçirse de kiliseler, inançlar ve ibadetler arasında farklar çoktu ve yeknesaklık yoktu. Buna göre Roma, sadece ruhani hayatı ve bütün rahiplerin evlenmesini yasak eden meseleler dışında dini ibadet kurallarının da tek bir sistem haline getirilmesini istemekteydi. Bu amaçla Roma kilisesi bu vahdet sistemine sahip olmak için bazı tavizler vermek mecburiyetinde idi. Mesela Roma kilisesi "Alman tesiri neticesinde ruhul-kudüs projesi ile ilgili olarak apostolik iman formülü için *filioque* ifadesini" de kabul etmiştir. Ancak bu ve diğer buna benzeyen meseleler İstanbul ile Roma arasındaki çekişmeleri arttırdı.⁵³

İskenderiye ve Kudüs kiliseleri bu meseleye karışmamışlardı. Antakya patriği III. Petrus, Kerullarios'un hiç yoktan zorluklar meydana getirdiği kanaatindeydi. Onun kilisesi papanın adını kilise listelerine yazmaya devam etmiş olup, bu usulün neden terk edileceğini anlamıyordu. Belki de harisliğinden ürktüğü Kerullarios'un, kendi patrik tahtının bağımsızlığına karşı planlar kurmasından korkuyordu. Muhtemelen imparatorun politikasına sempati duymaktaydı. Ayrıca o, âdetlerin ve dinî törenlerin yeknesaklaştırılmasını destekleyecek durumda da değildi; çünkü onun kilise bölgesi (dioecesis) Süryani litürjisini uygulayan kiliseleri de ihtiva etmekte olup bunlardan pek çoğu, imparatorluğun siyasi sınırları dışında kalmaktaydılar. İstese bile bunlar üzerinde etkili olamazdı; onun için de kilisesini münazaada dışında tuttu. Mikhail Kerullarios 1059'da azledildikten sonra taraflar arasında yakınlaşma meydana geldi.⁵⁴ Bunun sebebi Anadolu'da artan Türk gücü karşısında Bizans'ın Roma papalarının eliyle Anadolu'da paralı askerler toplamak istemesi idi. Zira, bu amaçla Bizans imparatoru VII. Mikhail 1073 yılında seçilen ve önceleri kardinal olan Hildebrant adıyla meşhur Papa VII. Georgia, imparatorun bu yakınlığını kendisi için bir fırsat olarak gördü. Ona göre Avrupa'da toplayacağı

⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, (Yayına hzr. Yasemin Ödük vd.), Selis Kitaplar, İstanbul 2004.

⁴⁸ Lütfi Şeyban, Endülüs'te Murâbitlar ve Muvahhidler Döneminde Müslüman-Hıristiyan İlişkileri (Endülüs'ün Geri Alınışı-Reconquista 1085-1238), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 146-147, Abdülkerim Özyayın, "Aragon", DİA, C. 3, İstanbul 1991, s. 263, Seyhun Şahin- Fatih Sansar, "Endülüs'ün Düşüşünde Aragon Krallığı'nın Rolü", http://cahij.com/Makaleler/34982928_Seyhun%20%20C5%9EAH%C4%B0N,%20Fatih%20SANSAR-s.165-178..pdf.

⁴⁹ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 71.

⁵⁰ Mehmet Aydın, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara 1995, 120-121, Münir Yıldırım, "Tarihi Süreç İçerisinde Ortodoks Hıristiyanlıktaki Patriklikler", Ç. Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2003, s. 236-237.

⁵¹ Mehmet Çelik, Fener Patrikhanesinin Ökümenik/ik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453), İzmir 2000, 32-39; Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, Fener Patrikhanesi, Ankara 1996, 19; İstanbul Kilisesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Münir Yıldırım, Günümüz Yunan Ortodoks Kilisesi Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, 27-34.

⁵² Şahin-Sansar, Aynı yer.

⁵³ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 74.

⁵⁴ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 76-77.

büyük bir ordu ile Anadolu'daki Türkler cezalandırılacak, Hıristiyanlığın kutsal saydığı topraklar kurtarılacak, ordunun başında hareket eden papanın kendi üstünlüğünü doğu kiliselerine de kabul ettirecekti.⁵⁵

Haçlı seferlerinin meydana gelmesinde bir başka üçüncü mesele ise Hıristiyanlığın doğudaki sınırlarını korumak ve müdafaa etmek idi. Yıllarca Hıristiyanlığın İslam'la doğu sınırlarının korunmasını üzerine alan Bizans özellikle 1071 Malazgirt meydan muharebesinden sonra süratle savunmaya geçmiştir. Bunun neticesinde Anadolu'nun tamamı Bizans'ın tesir sahasından çıkmış ve burada birçok Türkmen beylikleri ve Türkiye Selçuklu Devleti kurulmuştur. Bizans yıllardan beri kendi askeri gücünü paralı askerlerle takviye ettiğinden küçülen toprakları dışında sınırları koruyacak askerleri de kalmamıştır. Elindeki az sayıda güçleriyle de Balkanlarda Bulgarlar, Peçenek, Kuman ve Kıpçak ordularına karşı müdafaa maksatlı askeri operasyonlar yapmaktaydı. Selçukluların ortaya çıkışıyla bu defa payitaht Konstantinapolis'in de Türklerin eline geçme ihtimali vardı. Buna göre Bizans'ın amacı papaya müracaat ederek Avrupa'dan paralı asker getirmek idi. Ancak papa bu meseleyi kendi dünyevi hâkimiyetinin bir bahanesi ve bütün Hıristiyanların tek hâkimi olarak gördüğünden meseleyi Bizans'ın arzu ettiği çerçevenin dışına çıkardı. Papa, Hıristiyanlığın doğu sınırlarının korunması ile birlikte Müslümanların elindeki Hıristiyanlığın mukaddes şehirlerinin de kurtarılması gibi tasavvuru yaymaya başladı.⁵⁶

Haçlı Seferlerinin asıl sebepleri arasında sayılması gereken dördüncü ve en önemli meselelerden biri de reform meselesidir. Hıristiyanlık aslında "çağdaş" bir ifade tarzı olarak ortaya çıkmış, hatta VI. Asırda "çağdaş" (yeni) Hıristiyan azizler kendi dinleri için kendileri ifade etmişlerdir. Ancak, bir müddet sonra Hıristiyanlık, bir müddet sonra özellikle de papalık rejiminin kurulmasından sonra siyasallaşmaya ve dünyevileşmeye başladı. Papalık reformu tek merkezli Hıristiyan bir dünyanın kurulması için savundu. Kilise idaresini azizlerin yerine keşişler almaya başladı. Bir keşişler hiyerarşisi olarak kurulan bu sistem Roma papaları liderliğinde bütün Hıristiyan aleminin tek dinî ve dünyevî idaresinin teşkilatçılığına başladılar. Bu amaçla, Roma İstanbul patrikhanesini de kendi tesirine almak istiyordu. Aslında Haçlı Savaşlarının bir başka amacı da buna hizmet edecek ve böylece siyasi Hıristiyanlık tek dünyevî bir rejim olacaktı.⁵⁷

Papa VII. Georgia'nın Haçlı Seferi planı hayata geçememiş, hatta onun kendi hayalleri için Normanların istilalarına taraftar olması Hıristiyanlık aleminde en çok nefret edilen papa durumuna düşmesine sebep olmuştur. Papa VII. Georgia hayallerine kavuşmadan 1085 yılında sürgüne gönderildi.⁵⁸

Papa II. Urban 1095 yılının yaz ortalarında Fransa'ya vardı. 5 Ağustos tarihinde Valensiya'ya gitti, 11 Ağustos'ta ise Le Puy'e geldi. Papa buradan bütün Hıristiyan kiliselerine mektuplar yazarak Kasım ayında toplanacak olan Clermont Konsülü'ne gelmelerini istedi. Clermont Konsülü 18-28 Kasım 1095 yılında gerçekleşti. 300'den fazla kilise papazı buraya iştirak etti. Gündemin başlıca meseleleri arasında ruhanilerin dünyevi makamlar tarafından tayin edilmesi, ruhani makamların para ile elde edilmesi, papazların evlenmesine izin verilmesi gibi konular karara bağlandı ve Tanrı rızası için mütareke yeniden tavsiye olundu. Tek tek ele alınan işler arasında kral Philippe zina suçu ile, Canbrai piskoposu da *simonie* suçundan aforoz edildiler. Toplantıda papa çok fazla konuşmadı, umumiyetle bütün tartışmalar sırasında başkalarını dinledi ve bir nevi nabız yokladı. Arkasından 27 Kasım'da çok önemli ve yeni bir mesele üzerine konuşma yapacağını duyurdu.⁵⁹

Papa II. Urban'ın konuşma metni günümüze kadar gelmiştir. Kaynakların bize papanın halk karşısında irat ettiği nutuk hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Buna göre, Urban Doğu Hıristiyanlarına yardım edilmesi edilmesi gerektiğini anlatarak söze başlayıp, onlardan gelen yardım mesajlarını halka ilan etmiştir. Arkasından "Türklerin barbarlığından, Hıristiyanlara yaptıkları zulümlerden" dem vurup sonra da "mukaddes yer" Kudüs'ün Müslümanların elinden kurtarılması üzerinde durmuştur. Ona göre, Hıristiyanlar Müslüman Türklerin baskı ve katliamlarından dolayı kendi mukaddes yerlerini ziyaret edip hacı olamıyorlardı.⁶⁰ Papanın bu minval üzere yaptığı konuşma halk ve kilisede hazır bulunanlar üzerinde büyük heyecan meydana getirdi. Onun konuşması sık sık "*Deus le volt*" (Tanrı bunu istiyor) sloganlarıyla kesilmekte ve alkışlanmaktaydı. Tam da bu sırada Le Puy piskoposu ortaya atılmış ve papanın önünde diz çökerek bu mukaddes sefere çıkmak için gönüllü olduğunu dile getirmiştir. Arkasından kardinal Gregor diz çökerek *confiteor* (günah çıkarma duası) okumaya başlamıştır. Bütün bunlar orada bulunan Hıristiyan cemaati tesir altına almak ve meydana gelebilecek muhalif görüşlere yer vermemek için her halde önceden planlanmıştır. Ayrıca papa konuşmasında seferin planı ve tesirleri hakkında da bilgi vermiştir. Her şeyden önce papaya göre, büyükten küçüğe,

⁵⁵ H. J. Cowdrey, "Pope Gregory VII's (Crusading) Plans of 1074", Outremer, Jerusalem 1982, s. 27-40.

⁵⁶ Demirkent, Haçlı Seferleri Tarihi, s. 5.

⁵⁷ Demirkent, Haçlı Seferleri Tarihi, s. 7.

⁵⁸ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 79.

⁵⁹ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 83-84.

⁶⁰ J. G. Ruelland, Kutsal Savaşlar Tarihi, (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul 2004, s. 69-70, S. Runciman, The First Crusade, Cambridge University Press 1992, s. 41-51; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 84.

zenginden fakire kadar herkes bu sefere katılmalıdır. Çünkü bunun iki sebebi vardır; birincisi, sefere iştirak eden herkesin günahları bağışlanacaktır; ikincisi, Avrupa’da oturup kendi kendimizle savaşaçağımıza Türklere karşı savaşım onları öldürmek ve kutsal şehirlere sahip olmak daha doğrudur. Sadece ihtiyarlar ve delilerin sefere çıkmasına müsaade edilmemiştir.⁶¹ Burada hazırlanan plana göre mahsullerin hasadından sonra yurdunu ve evini, Hz. İsa’nın göğe çekildiği gün olarak var sayılan 15 Ağustos tarihinde terk etmek için hazır olmalı idi. Ordular İstanbul’da buluşacaklardı.⁶²

Papanın konuşmasında ortaya koyduğu meselelerin doğru olmadığını iddia eden meşhur Şarkiyatçı Jacques G. Ruelland konuşma metnini tetkik ederek şu neticeye varmaktadır: “Clermont toplantısında konuşan papanın iddiaları doğru değildir. 806 yılından bu yana Şarلمان ile mukaddes topraklarda Hıristiyanların ziyaret etmeleri hakkını vermiş olan Halife Harun Reşid’in özel temsilcileri arasında imzalanmış olan anlaşma ile bu tarihten itibaren Kudüs’e gelen Hıristiyan hacılara hiçbir zaman dokunulmamıştır. Elbette ki yolculuk sırasında zaman zaman eşkıyalar ve yol kesenler tarafından kervanlara saldırılar olup kervanlar soyulmuş, ancak Müslüman idareciler bu tür olayların önünü almak için ellerinden geleni yapmışlardır... Buna göre II. Urban’ın dediği gibi Müslümanların Hıristiyanlara mukaddes hac ziyaretine gitmelerine izin vermedikleri sözü tamamen yalandan ibarettir.”⁶³

Ancak Papa II. Urban’ın çıkışı kendisinin de gözlemediği gibi oldukça tesirli olmuştur. 1095 yılının Aralık ayı boyunca pap her yere mektuplar göndermiş ve kendisi de birçok yere giderek Clermont meclisinin kararlarını anlatmıştır.⁶⁴ Bunun üzerine ilk haçlı ordusu yoksullardan, “bağışlanmak isteyen” kanun kaçaklarından, korsanlardan, avamlardan, savaşmayı hiç bilmeyen balta ve bıçaklarını ellerine alıp orduya katılan şehirlilerden ibaret olup 1096 yılının yazında Bizans topraklarına gelmişlerdir. Bunların giydikleri elbiselerinin üzerinde “*Deus lo volt*” (Tanrı bunu istiyor) sözleri ile kırmızı kumaştan haç işareti dikilmiş uzun ceket bulunuyordu.⁶⁵ Ancak bazı tarihçiler tarafından bu sefer Haçlı Seferi olarak kabul edilmez. Bundan sonra düzenli ordulardan ve krallardan teşkil edilen seferler haçlı seferleri olarak kabul edilmekte ve bunların sayısı esasen 9 Haçlı Seferi olarak gösterilmektedir.⁶⁶

Tarihte 53’ten fazla Haçlı Seferi mevcuttur. Ancak bunun hepsi Doğuya, yani Türkler ve Müslümanlar üzerine olmamıştır. Avrupa’nın kendi içinde de Haçlı Seferleri (Polonya’ya karşı) olmuştur. Bunun dışında farklı Haçlı Seferleri de mevcuttur. Mesela 1141 yılında Karahıtay ve Naymanların Selçuklulara karşı Orta Asya’daki saldırılarına “*Sarı Haçlı seferi*” adı verilirken, 1212 yılında “*Çocukların Haçlı Seferi*” adıyla hazırlanan Haçlı yürüyüşünde binlerce çocuğun eline silah verilerek Müslümanların üzerine gönderilmiş, ancak yolda Venedik köle tacirleri tarafından ele geçirilerek hepsi köle pazarlarında satılmışlardır.⁶⁷ Tarihte ilk Haçlı Seferi olarak kabul edilen 1096 yılında eşkıyalardan, köylülerden, korsanlardan ve kanun kaçaklarından meydana gelen Haçlı ordusunun İznik’te Türkiye Selçukluları tarafından yok edilmesi dikkate alınmaz ise esas 9 Haçlı Seferi üzerinde durulmaktadır. Bunlar 1096-1207 yılları arasında meydana gelmiştir. Bu seferlerin sırası şu şekildedir:

Birinci Haçlı Seferi olarak gösterilen sefer aslında İkinci Haçlı Seferidir. Bu korsanlardan, çapulculardan ve köylülerden meydana gelen haçlı ordusunun mağlubiyetinden⁶⁸ sonra Avrupa krallarının ve düzenli orduların birleşmesiyle meydana getirilmiş ve 1096-1099 yılları arasında Anadolu, Suriye ve Filistin topraklarına gelip yerleşmiş ve burada Urfa, Antakya ve Kudüs Haçlı devletlerini kurmuşlardır.⁶⁹

İkinci Haçlı Seferi 1147-1148 yılları arasında meydana gelmiştir.⁷⁰ Bu seferin sebebi olarak Musul Atabeyi İmadeddin Zengi tarafından 24 Aralık 1144 tarihinde Urfa’nın fethedilmesi sonucunda Urfa Haçlı Kontluğu’nun sona erdirilmesi gösterilmektedir.

Urfa’nın, aşağı yukarı elli yıl Haçlı hâkimiyetinde kaldıktan sonra, 24 Aralık 1144 tarihinde, Musul Atabeyi İmadeddin Zengi tarafından fethi, İslam dünyasında büyük bir sevinç uyandırırken Doğu’daki Franklar ile

⁶¹ Runciman, The First Crusade, s. 43-44; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 84-85.

⁶² Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 85.

⁶³ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 71-72.

⁶⁴ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 86-88.

⁶⁵ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 72-73.

⁶⁶ Ruelland’a göre, “sekiz (veya dokuz) Haçlı sefirinden söz edilmesi doğru değildir. Çünkü Mukaddes Topraklar ile Batı arasındaki gidiş gelişler asla hakiki manada hiç bir zaman kesilmemiştir; ne Haçlı Seferlerinden önce, ne seferler sırasında, ne de seferlerden sonra. Tarih kitaplarında yer alan bu tarihlendirmeler, tarihçilerin yaptığı sun’i bir tarihlendirme. Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 73.

⁶⁷ Raşid Erer, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, İstanbul 2002, s. 66.

⁶⁸ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. I, s. 95-103.

⁶⁹ Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, I. s. 104-109, 135-254; I. Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 - 1118), İstanbul 1974, s. XIII-XIV; P. M. Holt, Haçlı Devletleri ve Komşuları, (çev. T. Akad), İstanbul 2007, s. 19-38; M. Ersan, “I. Haçlı Seferi Sırasında Kilikya (Çukurova)’nın Haçlıların Eline Geçmesi”, Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri, 26- 27 Mayıs 1997, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Bildiriler, İstanbul 1998, s. 65-72, Ali Öngül, Selçuklular Tarihi-2 Anadolu Selçukluları ve Beylikler, Çamlıca yayınları, İstanbul 2014, s. 256.

⁷⁰ II. Haçlı Seferleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ebru Altan, II. Haçlı Seferi (1147-1148), TTK. Yayınları, Ankara 2003.

Avrupa'da büyük bir üzüntüye sebep oldu. Urfa'nın fethinden sonra Antakya ve Kudüs Haçlı devletlerinin varlığı da Türkler karşısında tehdit altına girmişti. Türklerin sıradaki hedefinin Antakya olduğu artık belliydi ve I. Haçlı Seferi'nin sonuçlarını koruyabilmek için Doğu'ya yeni ve büyük bir Haçlı seferinin düzenlenmesi gerekiyordu.⁷¹

Üçüncü Haçlı Seferi, 1187 yılında Selahaddin Eyyubi'nin liderliğinde Müslümanların Kudüs'teki ikinci Haçlı devletini ortadan kaldırarak Kudüs'ü ellerine geçirmesi üzerine 1189-1192 yılları arasında meydana gelmiştir.⁷²

Dördüncü Haçlı Seferi 1200-1204 yılları arasında Papa III. İnnocentius'un (İnnokenti) Kudüs'ü Müslümanların elinden kurtarmak adına başlatmış olduğu Haçlı hareketidir.⁷³

Beşinci Haçlı Seferi 1217-1221 yıllarında Mısır'ın ve Kudüs'ün alınması için planlanmış, ancak sonuçta başarılı olunamamıştır.⁷⁴

Altıncı Haçlı Seferi Alman imparatoru Fredrix öncülüğünde 1228-1229 yıllarında Kudüs'ün alınması için planlanmış ancak, imparator papa tarafından aforoz edilmesine rağmen o Müslümanlara karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesi teklifini kabul etmemiştir.⁷⁵

Yedinci Haçlı Seferinin başında Fransa kralı Lui bulunmakta idi. 1231-1234 yılları arasında meydana gelen bu sefer Mısır'a karşı tertip edilmiş ve Haçlıların Dimyad'ın ele geçirmeleri ile sonuçlanmıştır. Daha sonraları ise Dimyad tekrar Türkler tarafından Haçlıların elinden alınarak, Hıristiyanlar buradan kovulmuşlardır.⁷⁶

Sekizinci Haçlı Seferi başında Fransa kralı Lui'nin yer aldığı ve yine Mısır'a karşı düzenlenmiş olup, ancak Mansura muharebesinde ağır bir mağlubiyetle neticelenmiştir. Bu seferin tarihi 1239-1241 yılları arasındadır.⁷⁷

Dokuzuncu ve son büyük Haçlı Seferi olarak kabul edilen Haçlı Seferi ise Akdeniz'in Hıristiyanların eline geçirilebilmesi için Fransa kralı III. Lui öncülüğünde 1270 yılında başlatılmış ve bu maksatla Tunus işgal edilmek istenmiştir. Ancak bu sefer sonucunda da hiçbir başarı elde edilememiştir.⁷⁸

Bunlardan başka ve sonraki tarihlerde de Türklerle karşı Haçlı Seferleri tertip edilmişse de bu Haçlı muharebeleri evvelkilerden de daha ağır yenilgilerle sonuçlanmış ve neticede Doğu Avrupa ile Balkanların tamamı Müslüman Türklerin hâkimiyeti altına girmiştir.⁷⁹

Tarihçiler Haçlı Seferlerinin sebeplerini, gidişatını ve neticelerini genellikle Haçlılar cephesinden tetkik etmeyi yeğlemişlerdir. Bu da bazı meselelerin daha iyi anlaşılmasına ve başkaca problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son zamanlarda bu sahada bazı yeni tetkiklerin ortaya çıkması tarihçilerin işini kolaylaştırmıştır. Bu eserlerden biri Amin Maalouf tarafından yazılan ve Fransa'da neşredilen "*Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*"⁸⁰ adlı kitabıdır. Eser 1096 yılından 1291 yılına kadar Haçlı Seferlerini devirlere göre Müslüman seyyahların kayıtları ve eserlerini esas alarak ortaya koymaktadır. Türk tarihçileri de bu devirlerin Türkler, Müslümanlar ve hatta Anadolu Türklüğü açısından ele alınıp incelenmesi hususunda büyük tetkikler ortaya koymuşlardır.⁸¹

Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz konu, Anadolu'da Türkçe kaleme alınmış olan iki çağdaş kaynağın Haçlı Seferleri ile ilgili söyledikleri hakkındadır. Bu kaynaklardan ikisi de günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan birincisi, "*Danışmendname*", ikincisi ise "*Saltukname*" adlı eserlerdir. Aslında her iki kaynak eser de destan türünde yazılmıştır. Yani, destan halinde Türkler arasında yayılmış, daha sonra Türk hükümdarlarının emri ile yazılı hale getirilmiştir. Elimizdeki yazılı nüshaların haricinde farklı kaynaklarda bu destanların farklı şekillerine de yer verilmiştir.⁸²

⁷¹ Altan, II. Haçlı Seferi, s. 10, I. Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146), Ankara 1987, s. 150-154; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. II, s. 185-204, 231-242; Holt, Haçlı Devletleri, s. 44-73.

⁷² Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 82-83; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. III, s. 3-94.

⁷³ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 83-84; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. III, s. 95-116.

⁷⁴ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 84; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. III, s. 117-178.

⁷⁵ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 84-85.

⁷⁶ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 85.

⁷⁷ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 85-86.

⁷⁸ Ruelland, Kutsal Savaşlar, s. 86.

⁷⁹ Geniş malumat için bkz. Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, c. III, s. 361-395; M. Zaborova,

A, Vvedenie v istoriografiyu krestovih pohpdpv, Latinskaya istoriografaiya XI-XIII vekov, Moskva 1980; Jean De Joinville, Bir Haçlı'nın Hatıraları (çev. C. Kanat), Ankara 2002, P. M. Hold, Haçlılar Çağı, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

⁸⁰ Amin Maalouf, Arapların Gözünden Haçlı Seferleri, (çev. Ali Berkday), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

⁸¹ Bu konuda yapılan araştırmalar 1997 yılında İstanbul'da düzenlenen uluslararası konferansın da konusu olmuştur. Bkz. Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

⁸² Bu iki kaynak eser üzerindeki çalışmalar için bkz. N. Demir, "Anadolu'da Teşekkül Etmiş Destanî

İlk kaynak eser Danişmendname Hicri 642 (1244-1245) yılında Türkiye Selçukluları sultanı II. İzzeddin Keykavus'un emri ile Mevlanâ İbn Ali tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu eser Tokat kalesi dizdarı Arif Ali tarafından ve müellifi malum olmayan Osmanlı padişahı I. Murad devrinde (1360-1361) tarihli iki nüshası bu güne kadar gelmiştir. Bunun haricinde başka nüshaları da vardır. Bu da Anadolu Türkleri arasında destan şeklinde okunan ve ezbere bilinen Danişmendname hikâyelerinin ne kadar ehemmiyetli olduğunu ortaya koymakta ve Haçlı seferlerine karşı Türklerin düşüncelerini ifade etmektedir.⁸³

Danişmendname 17 bölüm ve 262 varaktan meydana gelip, bunun 12 bölümü Türklerin Haçlılarla yapmış oldukları savaşlardan bahseder. En önemlisi de, eser, yani destan ilk Haçlı seferlerini ta başından itibaren şiir dilinde anlatmaktadır. Eserin Danişmendname adını alması ise Haçlılara karşı büyük mücadeleler vermiş olan Danişmendli Devletinin kurucusu Danişmend Gazi'nin ismiyle alakalı olmasıdır. Ancak eser daha çok, birçok destani hikâyenin Danişmendname adıyla bir araya getirilmesinden ibarettir.⁸⁴

Eserde Haçlıların ilk hücumu hakkında devrin Türkçesi ile şöyle denilmektedir: “Bu çeri kim cem oldu. Altmış bin erdür. Dört yangadan dahi medet istediler. Dört yangaya, Manguriyye ve Kastamoniyye ve Gederde hattına değin bu yanga dengiz kenarına ve Yangoniyye ve Kargariyye ve Haraşna ve Sinopiyye ve Harsanosiyye ve Canik hattına değin ve Gürcistan ve Sincar ve Alaman ve Erman ve Ahlat ta Bulgar hattına değin yidi milleti davet ettiler kim Müslümanlarla uruşalar”.⁸⁵ Bu malumat I. Haçlı Sereninde Haçlı ordularının İznik taraflarında yok edilmesinden sonra meydana gelen ve Anadolu ile Suriye'nin bir kısmını ele geçiren Haçlı hücumuna aittir. Bazı tarihçiler burada zikredilen “Alaman, Gürcü, Ahlat, Sincar ve Bulgar”ın da Haçlıların yanında yer aldığına dikkat çekmişlerdir ki bu doğru değildir. Metinden de anlaşıldığı gibi destanda adı geçen Alaman, Bulgar, Sincar, Gürcü, Ahlat ve Erman (Ermanşahlar) coğrafi sınırların dışında kalan milletlerin, yani Avrupa'nın Haçlı Seferlerine başladığı gösterilmektedir ki, destan meselenin meydana geldiği yerin Avrupa olduğunu doğru kaydetmektedir.⁸⁶

Danişmendname destanında dikkati çeken meselelerden biri de, Haçlı Seferlerinin amacını ve manasını öğrenmek için Türklerin o devirde bu hadise ile ilgili aldıkları siyasi ve askeri mücadele dışında “dini ve hukuki” mevzuları da tetkik ettiklerini ortaya koymuşlardır. Mesela destanın bir yerinde Danişmend Gazi'nin gaza dostları Eyüp İbn Yusuf ile Süleyman İbn Numan Anadolu'dan Bağdad'a halifenin yanına gitmiş ve onunla bu konuda karşılıklı görüşmüşler ve aralarında şöyle bir konuşma geçmektedir: “Halife, - hayır ola, hayır muradunuza Allah irüştüre. Amma Şam ilünde, Antakiyye ve Akka ve Trabilus ve Kudüs ve Nablus kenarına dek Frenk çerisi tutmuşdur. Gerekdür ki evvel ol yanga varalar. Tanrı Te'alâ Müslümanlara fırsat vire, ol vilayetlerü feth edüp Frenk elinden alalar. Andan sonra Ruma virbiyevüz”. demiştir.⁸⁷

Eserde, haçlı ordusunun Anadolu'daki vaziyeti, Bizans-Haçlı münasebetleri ile haçlıların geçtiği yollar, hareket ve davranışları hakkında da geniş malumat verilmiştir. Yani Danişmendname, Haçlı Seferleri hakkında Türk dilinde yazılmış ilk kaynaklardan biri olup, Türkler cephesinden meselenin tetkik edilmesinde birinci elden kaynakların başında gelir.⁸⁸

Haçlı Seferlerinde Türklerin münasebetini ortaya koyan Türk dilinde yazılmış ikinci eser ise *Saltukname* olup, bu da bir destandır.⁸⁹ XIII. Asırda Anadolu'da ortaya çıkan bir Türk kahramanı Sarı Saltuk'un destan şeklinde hayatından bahseden bu eser Osmanlı tahtı için mücadele eden Fatih Sultan Mehmed'in oğlu Cem Sultan'ın emri ile yaklaşık 1474-1480 arasında Ebu'l-Hayr-ı Rumi tarafından derlenmiştir.⁹⁰

Eserin veya destanın kahramanı Sarı Saltuk hakkındaki hadiseler aslında I. Kılıç Arslan, Sultan Gıyaseddin ve Danişmend Gazi hakkındaki tarihi hadiselerden alınan malumatların destan dili ile Saltuk adına kaydedilmesidir. Eserin ilk bölümünde Türk-Haçlı savaşlarından bahsetmekte, hususiyile de haçlı ordularının Ankara ile Amasya arasında hareketi sırasında meydana gelen Türklerle savaşlarına yer verilmiştir. Destanda Anadolu'daki haçlı ordusuna karşı Türklere Orta Asya ve Horasan'dan başlayarak bütün Türklerin yardıma

Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri”, Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, s. 195- 211.

⁸³ Danişmendname, İstanbul B.Ş. Belediyesi 100-cü yıl Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Nüshası, No: 441.

⁸⁴ Danişmend Gazi Destanı, (Hazırlayan, Necati Demir), Ankara 2006, s. 16-18.

⁸⁵ Danişmendname, varak, 69b.

⁸⁶ Necati Demir metindeki “Alaman”ı “Almanların da sefere katılımı” şeklinde yorumlamıştır. Ancak burada sefere katılmaktan daha çok Alman sınırları nazarda tutulur. Yani Almanya dahil Avrupa milletleri. Bkz. Demir, “Halk Hikayelerinde Haçlı Seferleri”, s. 197.

⁸⁷ Danişmendname, vrk. 4b-5a; Danişmend Gazi Destanı, s. 42-43.

⁸⁸ Bu eserin Amerika'da tenkidî neşri için bkz. Danişmend-name: Critical Edition, Turkish Translation, Linguistic Analysis Glossary, Facsimile, part I-IV, Prepared and Edited by Necati Demir, Edited by Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University 2002.

⁸⁹ Ş. H. Akalın, “ebu'l-Hayr-ı Rumi'nin Saltuk-name'si”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 192, Ankara 1995, s. 39-41; Demir, “Halk Hikayelerinde Haçlı Seferleri”, s. 208.

⁹⁰ Ebu'l Hayr-ı Rumi, Saltuk-name, (Hazırlayan, Şükrü Haluk Akalın), c. I-II, Ankara 1988.

geldiği hakkında önemli malumatlar bulunmaktadır.⁹¹ Birçok bölümünde hadiseler ve cereyan eden savaşlar çok abartılsa da destanın verdiği malumatların çoğunun tarihi hadiseler olduğuna şüphe yoktur.

Türk dilinde yazılmış olan bu iki destan Haçlı Seferlerinde Türklerin münasebetlerini çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Eserler üzerinde duran Necati Demir netice olarak şu fikre varmaktadır: “Her iki eserde de özellikle Türklerle haçlılar arasında meydana gelen Amasya savaşı üzerinde durulmuştur. Bu Anadolu Türklerinin Amasya muharebesini aradan çok zaman geçse de hatırdan çıkaramadıklarını gösterir. Adını zikrettiğimiz bu iki eserde mevcut olan malumatlar destan şeklinde de olsa Haçlı Seferleri hakkında nadir Türkçe kaynaklar oldukları için kıymetlidir. Farklı kaynaklar da çoğu zaman destanlaşmış eserlerden yola çıkarlar. Rivayetleri esas alan değişik kaynaklardan tarihin ortaya çıkmasında büyük nispette istifade edildiğini dikkate alırsak Danişmendname ve Saltukname’nin kıymeti daha açık şekilde ortaya çıkacaktır.”⁹²

Şüphesiz Haçlı Seferleri tarihinin bütün meseleleri tetkik edilip ortaya konulamamıştır. Bu sahada yeni malumatlar ve tetkikler ortaya çıktıkça hadiseler daha da aydınlığa kavuşacaktır.⁹³

4. AVRUPA’NIN İNKİŞAFINDA TÜRKLERİN ROLÜ VE TESİRLERİ

Maalesef ki, gerek Rönesans Avrupası’nın, gerekse muasır Avrupa’nın teşekkülünde ve inkişafında Türklerin oynadıkları rol tarihi kaynaklarda doğru dürüst ele alınıp değerlendirilmemiştir.

Yan tesirler, siyasi güç ve sosyal ittifaklar olmaksızın hiçbir medeniyet kendini geliştiremez ve kendi kendine geliştiği de kabul edilemez. Türklerin Avrupa’ya tesiri hem müspet hem de menfi olmuştur. Ancak dikkatli baktığımızda bazı menfi tesirler zamanla Avrupa için müspet tesire dönüşmüştür. Mesela Selçuklu Türlerinin Bizans karşısındaki zaferleri, haçlı ordularını Doğu İslam dünyasından kovmaları siyasi manada Avrupa’nın gücünü zayıflatmış ve onun sömürgecilik duygularının karşısına geçmişlerdir. Ancak diğer taraftan Avrupalılar bu mağlubiyetler neticesinde kendilerinin medeniyet, eğitim, siyasi ve ahlaki yönden zayıflıklarını, güçsüzlüklerini, kifayetsizliklerinin de farkına varmışlardır. Türkler veya Türklerin liderliğindeki İslam dünyası Batı Dünyasına birçok yönden tesir etmiştir. Bunları sırasıyla askeri, edebi, ilmi, felsefi, pratik, mimarlık ve sanat sahasında, sosyal ve nazari tesirler olarak tasnif etmek mümkündür.

Buraya ferdi manada yaşanan tesirleri de ilave ettiğimizde Rönesans ve Muasır Avrupa’nın ortaya çıkmasında Türk-İslam tesir dairesinin ne kadar geniş ve inkâr edilemez olduğunu görürüz. Mesela Avrupa şiirlerinde, hikayeciliğinde ve sanat üslubunda görülen İslam tesirleri Dante’nin “İlahi Komedyası”, Göte’nin “Şark Divanı”, “Mefisto” (Şeytan), hatta Robinson Gruzo adlı macera kahramanına kadar uzanmaktadır. Elimizde Avrupa gençlerinin giyim ve kuşam olarak bile Müslümanların tesirinde kaldıkları hakkında malumatlar vardır. Ayrıca bu devirde İslam dünyası ilim ve teknoloji sahasında Avrupa’dan çok çok üstün idi.⁹⁴

Müslüman Türklerin Avrupa’ya yapmış oldukları en büyük tesir ise Avrupa’nın kendi kaynaklarını koruyarak, onların üzerinde çalışarak, kendi dillerine yeniden çevirerek yeniden Avrupa’ya kazandırmışlardır. Böylece Rönesans alimleri eski Yunan ve Latin edebiyatına dair eserleri Müslümanlar sayesinde keşfetmişlerdir.

Biz burada, Avrupa medeniyeti üzerinde geniş tesir dairesi oluşturan İslam düşüncesini Arap ve Türkler olarak ayırım yapmadan umumiyetle İslam adı altında ortaya koymaya çalışacağız. Zaten, Selçuklularla birlikte Avrupalılar Müslüman kimliği altında Türkleri tasvir etmeye başlamışlardır. Türkler de, Avrupalılar karşısında kendilerini Müslüman ve İslam’ın müdafisi olarak görmüşlerdir. Özellikle Anadolu’da, Suriye’de, Filistin’de, Mısır’da “gazi” ve “şehit” adını almayan çok az Türk’e rast gelmek mümkündür. Türkler de Haçlı Avrupası’na karşı “cihat”, yani “Allah yolunda savaşmışlarını” ifade etmişlerdir. Buna göre de bu devirde Avrupa’ya İslamiyet adına yapılan her tesirin altında Türk izi vardır. Her şeyden önce İslam’ı bir güç olarak Avrupa’nın karşısına diken ve onu her müdahalede koruyan ve bir merkezde birleştiren Türkler olmuştur.

Maalesef, modern Avrupa tarihçiliğinde İslam medeniyeti adı altında Arap medeniyeti öne çıkarılmakta ve Türklerle karşı menfi tutumlar devam ettirilmiştir. Muasır Arap tarihçileri ve âlimleri de Avrupa’nın bu görüşünü büyük ölçüde benimseyerek İslam tarihi ve medeniyetinin inkişafında Türklerin hizmetini dikkate almamaktadırlar. Bunun sebebi olarak da devrin yazılı kaynaklarının ve eserlerinin daha çok Arapça ve Farsça olarak kaleme alındığını göstermektedirler. Doğrudur Selçuklular devrinden kalan ve günümüze ulaşan çok az miktarda Türkçe eser bulunmaktadır. Bunlar da daha çok Karahanlı ve Harezm Türkçesi ile XIII. Asrın sonları

⁹¹ Rumi, Saltuk-name, s. 34-35.

⁹² Demir, “Halk Hikayelerinde Haçlı Seferleri”, s. 211.

⁹³ Hadiseleri farklı şekilde değerlendiren son devirlerde ortaya çıkan bir araştırma için bkz. Jonathan Riley Smith, Haçlılar Kimlerdi?, (çev. Berna Kılınçer), Bileşim yayımları, İstanbul 2005.

⁹⁴ İslam dünyasında ilim ve teknolojinin inkişafı hakkında etraflı malumat için bkz. M. Bayraktar, İslâm’da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara 2007; J. M. Hobson, Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri, (çev. E. Ermert), İstanbul 2008.

ve XIV. Asrın başlarında Anadolu ve Azerbaycan sahasında yazılmış bazı örneklerden ibarettir. Ancak Türkçe yazılmış eserlerin az olması İslam ve Avrupa üzerinde Türk tesirinin az olduğu manasına gelmez. Aslında Arapça ve Farsça kaynaklardan da anlaşıldığı üzere, Arap ve Fars dili kendilerinin şahsi eserlerini meydana getirmek için Türklerin kurdukları siyasi düzene ve sosyal, medeni ve maddi imkânlarla muhtaçtır. Özellikle, İslam düşüncesi ve ilminin Avrupa'ya tesir etmesinde Türklerin oynadıkları rol hiçbir şekilde inkâr edilemez.

Bilindiği gibi muasır Avrupalı ve Arap tarihçilerinin araştırmalarında İslam medeniyetinin Batı'ya tesiri Endülüs ve Sicilya üzerinden ve buradaki Müslümanlar vasıtasıyla olduğu kaydedilmektedir. Burada Arapların güçlü bir medeniyet meydana getirdikleri, Avrupa'nın bazı daireleri ile kurdukları alaka neticesinde Garbın rasyonel düşünceli insanlarına tesir ettikleri kaydedilmektedir. Bunun mukabilinde Türklerin Avrupa'ya tesirinin ancak siyasi olduğu ve iki gücün sadece savaş meydanlarında kuvvetlerini sınıadıkları görüşüne yer verilmiştir. Şüphesiz Endülüs ve Sicilya, hatta Kuzey Afrika üzerinden Müslümanlar Avrupa'ya yakından tesir etmişler, ancak bu tesirin arkasında Türklerin siyasi ve harbi üstünlükleri kadar medeni-maarif ve maddi tesirleri de durmakta idi. Ayrıca, Endülüs'teki, Sicilya ve Kuzey Afrika ile birlikte Yakın Şark'taki İslam medeniyetinin tamamı Arap medeniyetine dâhil edilemez. Olsa olsa ancak Arap dilli bir medeniyetten bahsedilebilir. Çünkü bu geniş coğrafyada Müslümanlar arasında Arapların kendileri de azınlıkta kaldıklarını düşünmekte, daha çok ticaret ve biraz da asilzade gurup olarak seçilmekte idiler. Bunun haricinde hem Endülüs'te, hem de Sicilya ile Kuzey Afrika'da Müslüman olan Gayr-i Arap unsurlar üstünlük teşkil ederler. Bu coğrafyada Selçuklulardan evvel Tolunoğulları, İhşidiler gibi Türk devletlerinden başka Türk emirleri, valileri, garnizon komutanları, askeri kuvvetler ile birlikte Türk asıllı ilim adamları da bulunmakta idi.⁹⁵ Arap kaynakları daha çok Arap asıllı olmayanlar için "*mevali*" adını verirler. Bu vasıf Arap asıllı olmayan Müslümanların hepsi için umumi birleştirici bir addır. Bunun haricinde Araplar umumi ad olan "*mevali*" ile birlikte "*Türk*", "*Acem*", "*Berberi*" ve "*Zenci*" gibi milli mensubiyet gösteren adlar da kullanmışlardır. Kaynaklarda milli mensubiyeti rahat bir şekilde ortaya çıkaran isimler arasında bahsedilen kişinin Müslüman adının arkasında "*et-Türki*", "*et-Türkmâni*", "*el-Kıfşâki-Kıpcak*", "*el-Hazerî*", "*es-Sulî*",⁹⁶ "*el-Berberi*", "*el-Horasânî*" gibi milli ve boy mensubiyetini ortaya koyan isimler dışında, "*el-Bağdadi*", "*el-İsfahani*", "*el-Azerbaycani*", "*el-Misri*" vd. coğrafya bildiren adlar da gösterilmiştir. Bu malumatlar sayesinde Avrupa ve umumiyetle Batı medeniyetine tesir eden ilim, siyaset, sanat, fikir, felsefe, mimar, seyyah ve ordu mensuplarının da seçmelerini de ortaya çıkarmaya muvaffak oluyoruz. Bunların ortak tarafları aynı dini benimsemeleri ve ortak iletişim dili olarak Arapçayı konuşmaları ve eserlerini Arap dilinde yazmış olmalarıdır. Ancak X. Asırdan itibaren Arapça yazılan eserler yanında diğer dillerle birlikte Türkçe yazılan eserler de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayacaktır.⁹⁷ Arap dilinin İslam coğrafyasında ilim dili olarak hâkim olmasının en büyük sebebi hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in de bu dille nazil olmuş olmasıdır. Zira, Kur'an'dan evvel ciddi manada Arapça yazılmış bir eserden bahsedilemez. Onların da neredeyse tamamı İslam'ın zuhurundan sonra yazılmış olan eserlerdir. Arapçadan sonra İslam coğrafyasında Fars dilinin inkişaf etmesinin sebebi de Kur'an'ın ilk defa Arapça dışında bu dille, Farsça okunmasına izin verilmesidir.⁹⁸ Nitekim Kur'an X. Asırda Fars diline tercüme edilmesinden sonra Farsça kaynakların arttığına şahit olmaktayız. Üstelik Farsça kaynaklar Türkçe kaynaklar gibi halk destanlarından, masallarından, mitolojisinden, inanç sisteminden, folklorundan beslenerek meydana gelmemiş adı üstünde bir saray dili olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁹ Arap ve Fars dilinin mukaddes kitap Kur'an vasıtasıyla sağladıkları bu ayrıcalığa karşılık Türkçe kendi müstakil eserlerini ortaya koyduktan sonra Kur'an'ın tercümesine de sahip olacaktır. Kur'an-ı Kerim'in ilk Türkçe tercümesi X. ve sonraki asırda Gazne Sultanı Mahmud (997-1030)'un annesinin Türkçeden başka dil bilmediğinden Kur'an'ı okuması ve anlayabilmesi için tercüme ettirdiği ve bugün elimizde olan Türk dilinde ilk Kur'an tercümesinin Manchester (İngiltere), Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar 25-3821 numarada kayıtlı ve "Rylands Nüshası" olarak bilinen Türkçe Kur'an tercümesidir.¹⁰⁰

⁹⁵ Ebülfez Elçibey, Tolunoğulları Devleti, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

⁹⁶ Daha geniş bilgi için bkz. M. Şemseddin Günaltay, Türklerin İslam Medeniyetindeki Mevkii, TT. Kurumu

Kayseri Zabıtları, Ankara, 1932, Zekeriya Kitapçı, Türkler Nasıl Müslüman Oldu, Konya 2004.

⁹⁷ Mikail Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi". V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya 1996, Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 95-100, Mustafa Koç, "Anadolu'da İlk Türkçe Telif Eser", Bilig, Bahar 2011 / SAYI 57, s. 159-174.

⁹⁸ Kitapçı, Türkler Nasıl Müslüman Oldu, s. 141-142, T. W. Arnold, The Preaching of Islam, Lahore, 1968, s. 216: Ameer Ali, The Spirit of Islam, London, 1935, s. 186, T. Harimi Balcıoğlu, Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, İstanbul, 1940, s. 118-119, İsmail Hakkı İzmirli, Peygamber ve Türkler, II. TTK. Tebliğler, İstanbul, 1943, s. 1024-1025. Faruk Beşer, "Ebu Hanife'nin Kur'an Anlayışı", Usûl, I, 1 (2004), 7-34.

⁹⁹ Yaşar Bedirhan-Zeki Atçeken, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Eğitim Yayınları, Konya 2016, s. 287-291.

¹⁰⁰ A. Ata, Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş - Metin - Notlar -Dizin), Ankara 2004, Emek Üşenmez, "Türkçe İlk Kur'an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1, (2006): 89-99, J. Eckmann, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation, Budapest 1976.

Kısacası, Avrupa ciddi manada İslam dinini, medeniyetini, düşüncesini Selçukluların güçlü bir şekilde ortaya çıkmanın neticesi olarak bir mecburiyet gibi tanımış ve ancak bundan sonra İslam medeniyetinin tesirlerine maruz kalmış ve öğrenmiştir.

Türk tarihçi-alim Lütfü Şeyban, Bekir Karlığa, Mısırlı meşhur araştırmacı alim Abdurrahman Bedevi ve Batı medeniyeti üzerine araştırmalarıyla meşhur olan Richard W. Southern vd. araştırmacılar İslam'ın Batı medeniyeti, düşüncesi, ahlak sistemi, ilmi ve sosyal hayatında meydana getirdiği tesirleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunlardan L. Şeyban Endülüs'teki İslam medeniyetinin tesir dairesi üzerinde dururken¹⁰¹, Müslümanların kentsel gelişiminden giyime¹⁰², edebiyattan düşünceye¹⁰³, ticaretten şehircilik anlayışına¹⁰⁴, tercüme faaliyetlerinden¹⁰⁵, kendini Müslüman gibi gören bir Avrupa cemaatinin meydana gelmesine¹⁰⁶, ruhi tesirlerden musikiye¹⁰⁷, bayramlar ve mimarlık gibi birçok konuyu¹⁰⁸ tetkik ederek ortaya çıkarmıştır. Bekir Karlığa ise umumi manada İslam düşüncesinin Batı düşüncesi üzerindeki tesirini kaleme almış ve tek tek tercüme faaliyetlerinin rolü,¹⁰⁹ el-Kindi,¹¹⁰ Farabi,¹¹¹ İbn Sina,¹¹² İbn Rüşd,¹¹³ Gazali,¹¹⁴ İbn Bace,¹¹⁵ İbn Tüfeyl,¹¹⁶ İbn Fakih¹¹⁷, Mehdi İbn Tümert,¹¹⁸ İbnü's-Seyyid el-Batalyevsi¹¹⁹ ile et-Tebrizi¹²⁰ üzerinde durmuştur.

Bundan başka Batılı bir araştırmacı olan Richard W. Southern'in küçük hacimli ancak çok büyük ehemmiyete haiz eseri de dikkatten uzak tutulmamalıdır. Müellif Avrupa Hıristiyan dünyasının İslam'ı, Müslümanları ve Türkleri tanıma devrini tetkik ederken Avrupalı müsteşrikleri de çok büyük bir tenkide tabi tutmaktadır. Bu eserde Avrupa'nın İslam'ı tanıma devri üç bölümde ele alınmıştır: Cehalet devri¹²¹, akıl ve ümit devri¹²², basiret devri.¹²³ Takriben tarih olarak da 700-1500 yılları arasını araştırmış ve başka araştırmacıların fark edemedikleri ciddi meselelere dikkat çekmektedir.

Bu konuyla ilgili araştırmalar yapan başka bir araştırmacı da Mısırlı Abdurrahman Bedevi olmuştur. Ancak onun çalışmasının bir eksiği bulunmaktadır. Meseleleri İslam düşüncesi çerçevesinde değil de, Arabizmin ve Arap milliyetçiliğinin etkisi ile "Arap düşüncesi" olarak ortaya koymaya çalışmıştır.¹²⁴ Ancak müellifin Avrupa tarihçiliğinde bu mesele ile ilgilenen araştırmacıların çalışmalarına yer vermesi ve onlar hakkında bilgi vermesinin dışında, İslam düşüncesinden etkilenen Avrupalı ilim adamları, şair ve edebiyatçıların eserlerinden alıntılar yapması çok manidardır.

Bütün bunların haricinde son zamanlarda araştırmalarıyla dikkat çeken Hollandalı bir araştırmacının Orta Asırda Avrupa'nın kendisini yeniden inşa etmesinde İslam'ın etkileri üzerinde durması da bu konunun devamı mahiyetinde değerlendirilebilir.¹²⁵

Doğu ve Batı arasındaki münasebetler muasır tarihçilikte, özellikle de felsefi alanda araştırma konusu olmuştur. Araştırmalar Doğu-Batı münasebetleri tarihinin ne zaman tam olarak başladığını aydınlatmada güçlük çekmektedir. Aslında böyle kesin bir tarih vermek doğru değildir. Çünkü Doğu-Batı arasındaki münasebetlerin tam bir tesir gücünü, dairesini ve tarihini tayin etmek mümkün değildir. Diğer taraftan tarih boyunca Doğu-Batı sınırlarının sürekli değişmesi bu iki dünyanın coğrafi mefhumlardan çok bir düşünce

¹⁰¹ Lütfü Şeyban, Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

¹⁰² Aynı yer, s. 375-378, 383-386.

¹⁰³ Aynı yer, s.410-420.

¹⁰⁴ Aynı yer, s. 388-393.

¹⁰⁵ Aynı yer, s. 407-410.

¹⁰⁶ Aynı yer, s. 337-352. Bu cemaatler arasında Yahudiler, Hıristiyanlar ve ya Müsta'ribler olarak gösterilen Mozaraplar ve Mozarabesler, Müdeccenler veya Mudejaresler var idi.

¹⁰⁷ Aynı yer, s. 367-375.

¹⁰⁸ Aynı yer, s. 375-382.

¹⁰⁹ Bekir Karlığa, İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, İstanbul 2004, s. 211-296.

¹¹⁰ Aynı yer, s. 297-306.

¹¹¹ Aynı yer, s. 307-326.

¹¹² Aynı yer, s. 327-370.

¹¹³ Aynı yer, s. 371-430.

¹¹⁴ Aynı yer, s. 431-448.

¹¹⁵ Aynı yer, s. 449-452.

¹¹⁶ Aynı yer, s. 453-456.

¹¹⁷ Aynı yer, s. 457-462.

¹¹⁸ Aynı yer, s. 463-466.

¹¹⁹ Aynı yer, s. 467-470.

¹²⁰ Aynı yer, s. 471-472.

¹²¹ R. Southern W. Western Views of İslam in the Middle Ages, Harvard University Press, Cambridge 1962, Orta Çağ Avrupası'nda İslam Algısı, (çev. A. Aydoğan), İstanbul 200, s. 11-40.

¹²² Aynı yer, s. 41-70.

¹²³ Aynı yer, s. 71-108.

¹²⁴ Abdurrahman Bedevi, Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü, (çev. M. Tan), İstanbul 2002.

¹²⁵ Peter Burke, Bilginin Toplumsal Tarihi - Gutenberg'den Diderot'ya, (çev. Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul 2001.

mefhumu olduğunu ortaya koymaktadır. XI. Asırdan itibaren Batıya, yani Avrupa'ya kendi bire bir göstermeye başlayan Türk-İslam tesiri, aslında esası VIII. Asırda ortaya çıkan İslam tesirinin devamı şeklinde olmuştur. Türklere gelince, onlar İskitlerden itibaren Avrupa'ya etki eden en büyük siyasi kuvvetlerden biri olmuştur. Zira İskitlerle başlayan bu siyasi tesirler Hunlarla, Ogurlarla, Sabirlerle, Hazarlarla, Peçeneklerle, Uzlarla, Kıpçaklarla devam etmiş ve Türkler bin yıldır Doğu Avrupa'yı hep kendi tesirleri altında tutmuşlardır. Türklerin bu tesiri Avrupa'nın etnik, coğrafi, sosyal ve medeni şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Her şeyden önce Roma sonrası Orta Asır Avrupası'nın oluşmasında ve şekillenmesinde büyük tesiri olmuştur. Bu tesir Türk siyasi ve askeri gücü karşısında halkların Avrupa'da yer değiştirmesi, Germen ve Slav halklarının Avrupa'da kendilerine yeni yerleşim alanları bulması ile sonuçlanıyor.¹²⁶ Buna karşılık Avrupa'da Türk-İslam tesiri kendini Selçuklulardan itibaren göstermektedir. Ancak bu tesirler umumi manada "*Avrupa'ya İslam tesirleri*" adı altında zikredildiğinden burada Türk kimliğinin yerini kesinleştirmek oldukça güçtür.

Türk-İslam tesirinin Avrupa halkının folkloruna ve edebiyatına kadar girdiğini XI. Asırda son halini almış meşhur "*Roland destanı*"nda (*Chanson de Roland*) görmekteyiz.¹²⁷ Mesela bu destanda kendini gösteren kahraman Roland'ın cesareti, krala öfkesi ve vatanına sadakati, onun dostu Oliver'in bilgeliği Kanelon'un ise hilekârlığı temsil etmesi¹²⁸ klasik Türk destan geleneğine uygundur.¹²⁹ Destanda düşman hükümdar olarak Müslümanların hükümdarı karakteri kendini bulmuştur. Bu, Avrupa halklarının muhayyilesinde Müslüman hükümdara karşı korkunun ve tehlikenin canlı imgesidir.

Müslümanların Avrupa'ya en büyük tesirleri ticaret ve teknoloji sahasında olduğu malumdur. Garip olansa o dönemde Müslümanların Avrupa ile geniş ticari alakalarının bulunmamasıdır. Bunun sebebi Müslüman tacirlerin Avrupa'yı ticari bir güç olarak ciddiye almadıklarından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu devirde Avrupa'nın ticari imkânları kadar ticaret malları da çok az idi. Bundan sonraki devirlerde ticaret sayesinde birçok yenilikleri Avrupa'nın gerek İspanya üzerinden gerekse Selçuklular devrinde Akdeniz üzerinden Müslümanlardan alıp inkişaf ettirdikleri de ispatlanmaktadır. Oysa Müslümanlar Bizans ve İtalya devletleri ile geniş ticari ilişkiye sahiptiler.¹³⁰

Gemicilik ve gemi sanayinin inkişafında Müslümanlar Avrupa'ya hem tesir etmiş, hem de bu sahada Hintlilerden öğrendiklerini Avrupalılara öğretmişlerdir. Selçuklularda, özellikle de Türklerde denizcilik o kadar da gelişmemişti. İlk Selçuklu donanmasını kuran Kirman Selçuklularının banisi Kavurt Bey olmuştur.¹³¹ Türkler Akdeniz sahillerine çıktuktan ve Bizans ile rekabete girdikten sonra denizciliğe büyük önem vermeye başlamışlardır.¹³²

Gemicilik sahasında Müslümanların Avrupa'ya getirdikleri en büyük yenilik gemilerin teknik imkânlarının genişletilmesi idi. Bunların başında pusula kullanımı gelmektedir. Muasır tarihçilikte pusulanın 1300'lü yıllarda Flavio Gioia tarafından icat edildiği söylenmiş olsa da bu büyük bir hatadır. Oysa Çinli tarihçilerin kendisi dahi eski tarihi kayıtlarında böyle bir şeyin yer almadığını söyler. Belçikalı tarihçi George Sarton da, eski Çin kaynaklarında pusulayla ilgili en eski bilgi, 11. Yüzyıla (1119 m) rastlamakta ve Guangzhou Liman'ında yaşamış Çinli bir yazara ait olduğunu ifade eder. Bu Çinli yazar, Batı'dan Çin'e gelen yabancı gemilerde, onlara yön gösteren bir ibre kullandıklarını gördüğünü söyler. ABD İslam Araştırmaları Bölümü'nün kurucusu Philip Khuri Hitti ise sözü edilen bu yabancıların Müslümanlar olduğunu belirtir. Bu da, Çinlilerin manyetik pusulanın kullanımını Müslüman denizcilerden öğrendiğini göstermektedir. İtalyan tarihçi Chiara Frugoni de, Flavio Gioia isminde bilinen bir şahsiyet olmadığını, bu ismin kesinlikle hayali olduğunu belirtir. "Batı Üzerine Doğan İslam Güneşi" adlı kitabın yazarı Alman oryantalist ve felsefe doktoru Sigrid Hunke ise, 1269 yılına ait "*Epistole de Magnete*" adlı risalesinde vasfını anlatmasına istinaden pusulanın ilk mucidinin Petrus Peregrinus olduğu iddiasının yalan olduğunu belirtir.

Hâlbuki Müslüman denizcilerin çok daha önceleri mıknatısın özelliğinden istifade edip ibreyi iki ağaç parçası üzerine koyarak kullandıkları, tarihi kayıtlardan biliniyor. Zaman içerisinde geliştirilen pusula, hicri 9. Yüzyılda Ahmet b. Macid tarafından saat şeklindeki son halini alır. Macid, el-Fevaid aldı kitabında der ki:

¹²⁶ Yaşar Bedirhan, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Nobel yayınları, Ankara 2014, s. 134-136.

¹²⁷ S. Thomson – J. Gassner, Our Heritage of World Literature, New-York 1960, s. 545-548,

¹²⁸ Fuat Boyacıoğlu, "Fransızların Roland Destanı'nda Dinsel Bağnazlık ve Tarihi Olayların Çarpıtılması", Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters, Yıl/ Year: 2012, Sayı/Number: 27, Sayfa/Page: 67-82.

¹²⁹ Türk destanında bunun en son varyantına "*Kutadgu Bilig*"de rast gelinir. Bu eserde yer alan Küntoğdı, Aytoldı, Ögdülmüş gibi kahramanlar farklı insani hususiyetleri temsil ederler. Bkz. Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, (çev. R. Rahmeti Arat), TTK. Yayınları, Ankara 1998.

¹³⁰ M. Watt, İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri, (çev. H. Yavuz), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. III, s. 514.

¹³¹ Erdoğan Merçil, Kırmân Selçukluları, TTK. Yayınları, Ankara 1989, s. 17-18.

¹³² İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

“Mıknatısın hokka (kutu) üzerine monte edilmesi, denizcilik ilmindeki buluşlarımızdandır ve bunda bizim için, daha önce herhangi bir kitapta yer almayan büyük bir hikmet vardır.”¹³³

Müslümanların denizcilik sahasında pusuladan daha önemli tesiri haritacılık alanında olmuştur. Bunu Avrupa dillerinde yer alan Arapça kelimeler bize göstermektedir. İngilizcede yer alan “amiral” (*admiral*), “kablo” (*cable*), “küçük kayık” (*shallop*), tek direkli yelkenli gemi (*sloop*), “üç direkli yelkeni gemi-barko” (*barque*), “muson” (*masson*), vd. kelimeler Arapçadan geçmiştir. XII. Ve XIII. Asır Avrupalı alimler dünyanın Avrupa hariç Müslümanların elinde olduğuna inanırlardı. Bu XII. Asır Batı alimi Malmesburyly William’ın eserinden anlaşılmaktadır. Buna göre Avrupalı bilim adamları dünyanın şeklini ve büyüklüğünü öğrenebilmek için Müslüman alimlerin eserlerinden istifade ediyorlardı.¹³⁴ Bilindiği gibi Müslümanlar coğrafya ilmi sahasında büyük başarılar imza atmışlardır. Sicilya kralı II. Roger (1127-1154) ve oğlu I. Wilhelm (1154-1166) sarayında bulunan meşhur coğrafyacı-haritacı el-İdrisi (1100-1166) Kuzey Afrikalı bir Müslüman alim idi. Bu alim, Müslüman coğrafyacıların eserlerinden istifade ederek dünya hakkında önemli malumatlar vermiş ve yaptığı seyahatlerle yedi iklimin (İslam coğrafyacıları dünyayı yedi iklime ayırırlardı) her birisi için yedi harita tertip etmiştir.¹³⁵ Onun yazmış olduğu meşhur eseri *Kitab er-Rucar* bugün dahi tarihçiler tarafından istifade edilmektedir.¹³⁶

Madencilik sahasında da Müslümanların Avrupa’ya bariz tesirleri olmuştur. Bunların başında sulama tekniği gelmektedir. İspanya dilinde sulama tekniği ile ilgili birçok Arapça kelime mevcuttur. Bunun dışında İspanya’da kullanılan çarklar ile Ortaşark ile Fas bölgesindeki çarklar benzerlik arz etmektedir. Bu çarkların anavatanının Ortaşark ülkeleri olduğu aşikârdır.¹³⁷ Sulama tekniği ile birlikte Müslümanlar Avrupalılara birçok kendi yetiştirmiş oldukları mahsulleri de tanıtmışlardır. Bunların arasında şeker kamışı, çeltik, portakal, limon, patlıcan, enginar, kaysı ve pamuk özellikle yer alır. Bunun dışında üzüm, elma, kiraz, armut, nar ve badem gibi meyveler de vardır. Dut ağacının Avrupa’da yayılarak ipek sanayinin inkişafında Müslümanların büyük rolü olmuştur. Safran, yalancı safran, kimyon, kına fidanı, çivit otu, kök boya gibi çok sayıda bitki de Müslümanlar tarafından Avrupa’ya tanıtılmıştır.¹³⁸ Müslümanlar bozkırda yetişen yaban domuzu otunu toplayarak giyim eşyası, keten yetiştirip keten parçası hazırlamayı öğretmişlerdir. Müslümanlar birçok Avrupa mallarını da ithal ediyorlardı. Bunlar arasında demir, misk, gümüş, altın, kalay ve kurşun başta gelmektedir.¹³⁹

Müslümanlar Avrupa’nın sosyal hayatında da büyük izler bırakmışlardır. Bunların başında hiç şüphesiz debdebeli (lüks) hayat tarzı gelmektedir. Musikiden yeme içmeye, tuvalet medeniyetinden evlerin tefrişine kadar Avrupalıların hayat tarzında Müslümanların tesirleri hakkında inkâr edilemez gerçekler vardır. Mesela İspanya’da ve birçok Avrupa ülkesinde mimarlıkta kendini gösteren “*mağrip tarzı*” Müslümanlar tarafından inkişaf ettirilip eski İberiya tarzı ile birleştirilmiştir. İspanya dilinde “mimar” ve “benna” manasında “*alarife*” ve “*albanil*” sözleri Arapçadan geçmedir. Evlerin zevkle tevriş edilmesi ve süslenmesi, evlerde yer alan süs eşyalarının çoğu Müslüman tesiriyle yapılmıştır. Bunlar dışında seramik, sedef, fildişi, ağaç işlemeciliği, ipek, keten ve yünden hazırlanmış mensucat Müslümanların zevkinin numunesi olarak Avrupalıların hayat tarzına girmiştir. Özellikle de işlenmiş deriden eşyalar ve at nalı şeklinde yapılmış olan kemer tokaları Türklerin tesiri ile Avrupalıların kullanmış olduğu giyim ve süs eşyaları arasında yer almaktadır.¹⁴⁰

Avrupalıların yeme içme ve mutfak medeniyetine Türk-İslam kültürünün tesirleri yadsınamaz. Kaynaklar Halife Harun Reşid’in sarayında da yaşamış Ziryab (öl. 857) adlı bir musikîşinasın İspanya’da yarattığı tesirin öneminden bahsederler. Buna göre Ziryab muhtelif yemeklerin hazırlanma usulünü, yemeğin servis edilme tarzını, yemekte istifade edilen altın ve gümüş kâseler yerine daha zarif tabakların kullanılmasını ve müzik eşliğinde yemek ziyafetini Avrupalılara öğretmiştir.¹⁴¹

Musiki sahasındaki tesirlerin başında sazlı çalgı aletlerinin Avrupa musikisine girmesi gelmektedir. Bunların başında ud, kaman, santur, tar, flüt gelmektedir. Musikinin ritmine güç vermek amacıyla kullanılan davul ve dümbelek özellikle de Türk tesiri ile Avrupa musikisine girmiştir. İspanya gitarı ve gitar çeşitleri özellikle de tar aletinin taklidi olarak ortaya çıkmıştır. Başta Sevilîya olmak üzere Avrupa’nın muhtelif şehirlerinde musiki aletleri imalathaneleri açılmıştır. Bu musiki aletlerinin çoğunun adı da Avrupa dillerine Arapça ve Türkçeden

¹³³ Ayetullah Özden, “Batı’nın Müslümanlardan Çaldıkları”, www. http://sozvekalem.com/batinin-musulmanlardan-caldiklari/.

¹³⁴ Fuat Sezgin, İslam’da Bilim ve Teknik, C. III, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008, s. 45-57.

¹³⁵ Sezgin, İslam’da Bilim ve Teknik, C. III, s. 4-6.

¹³⁶ İ. K. Konovalova, Vostochnaya Evropa v soçinenii al-İdrisi, Moskva 1999.

¹³⁷ A. Castro, The Structure of Spanish History, Princeton 1978, s. 98-99.

¹³⁸ Henri Pirenne, Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, 1983, s. 31 vd.

¹³⁹ Watt, İslam Medeniyetinin, s. 518-519, Yaşar Bedirhan, “Milletler Arası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçukluları Devrinde Üretimi Yapılan, İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43 Nisan 2016 April 2016 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-958.

¹⁴⁰ Castro, The Structure, s. 97.

¹⁴¹ L. Provencal, Histoire de l’Espagne Musulmane, Paris 1950-1953, III, s. 268-369.

geçmiştir. *Ud, gitar, kemençe, nakkar* gibi musiki aletlerinin adlarını Türklerden ve Müslümanlardan almışlardır. Alla Turca, İtalyanca olup "*Türk üslubuna göre/Türk üslubunda*" anlamını taşımaktadır. Bu terim Batı Müzik kültüründe; Türk Askeri müziğinden (Mehter Müziği /Yeniçeri Müziği) alınan bazı unsurların işlenmesi ile ortaya çıkan bir üslubu veya akımı ifade eder.¹⁴² Alla Turca üslubunu, vurgulu, güçlü, cümlelerin sıkça tekrarlandığı, kendine has farklı ritimler, yüksek volümlü çalgılar (Kösler, Çevgen, Nakkare, Zil) Türk ve Türklükle ilgili temaların kullanıldığı, tek sesli melodik yapıya sahip, güçlü bir ifade biçimi olarak tanımlayabiliriz.¹⁴³ Müzik eşliğinde dans ve raks gruplarının ortaya çıkmasında da Müslüman tesirleri görülmektedir. Mesela İngilizce dansçılar manasında "*morris*" sözü *mağribi* manasında "*Moorish*"den gelmektedir.¹⁴⁴

İnsanın toplumdaki toplum içindeki yerini tayin eden en önemli amillerin başında ilim sahibi olmak ya da ticaretle uğraşmak olmuştur. Bu manada kitap sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Müslümanların Avrupa'ya kâğıdı tanıtana kadar kitap çok pahalı ve meşakkatli bir şeydi. Türkler kâğıt yapımını Çinlilerden öğrendiler. Ancak Çinliler kâğıdı ipekten imal ettikleri için hem çok pahalı hem de yapımı oldukça meşakkatli idi. Ancak Uygur Türkleri pamuk/paçavradan kâğıt yapmayı başardılar ve böylece kâğıt hem daha kolay ve hem de daha ucuz imal edilebiliyordu. Türklerden Kâğıt yapımını öğrenen Araplar Bağdat'ta bir kâğıt imal fabrikası kurdular. Fabrikayı Harun Reşid'in veziri Yahya bin el-Bermeki inşa ettirmiştir. Ucuz ve kolay kâğıt yapımını Türklerden öğrenen Araplar bunu Avrupa'ya taşıdılar ve kâğıt böylece dünyaya yayılmış oldu.¹⁴⁵ Kâğıdın Avrupa'ya tanıtılmasından sonra, Avrupalılar büyük hayret içerisinde kalmışlardır. Mesela XII. Asırda Fransa'dan Kompostelya'ya gelen Hıristiyan kuyumcular büyük hayret ve şaşkınlık içerisinde büyük miktarda kâğıt alarak kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Kaynaklar 1090 yılında Sicilya kralı II. Roger'in kâğıdı kullandığını yazarlar. Buna rağmen kâğıt fabrikalarının Avrupa ülkelerinde kurulması İslam ülkelerinden ancak 600 yıl sonra, yani XIV. Asırda Almanya ve İtalya'da olacaktır. Bu zamana kadar Avrupalılar kâğıt talebini Müslümanlardan karşıladıkları gibi, 1300 yılına kadar Avrupa'da yazılan kitaplar Müslümanların imal ettikleri kâğıtlara yazılmıştır.

Müslüman şehir hayatı ve şehircilik anlayışı Avrupa'da burjuvazinin ortaya çıkmasında da büyük rol oynamıştır. Müslüman şehirleri cemiyetin her kesiminden insanların bir araya geldikleri yerlerdi. Burada istihsalin bütün çeşitleri temsil edilirdi. Müslüman şehirlerinin en büyük sınıfını sanatkârlar (zenaat erbabı) ve tüccarlar teşkil ediyorlardı. Büyük ve zengin pazarları, hamamları, ibadethaneleri, hangâhları, kervansarayları, dergâhları, umumi ve müstakil evleri yani imalathaneleri, ile Müslüman şehirleri Haçlı askerlerinin ve seyyahların büyük hayretine sebep olmuştur. Türk-İslam şehirlerinde büyük imalathaneler, bir şehirde satılan malların çeşitlerine göre kurulmuş olan Pazar yerleri Avrupa şehircilik düşüncesi üzerinde büyük etki bırakmıştır. Avrupalılar şehirlerde yaşama kurallarını ve şehir idaresini Müslüman şehirlerinden ve şehirlilerinden öğrenmişlerdir. Müslümanların İspanya ve Avrupa şehirlerine getirdikleri belediyeçilik anlayışının taklitleri Avrupa'da da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Avrupa dillerinde şehir hayatı ve belediyeçilik anlayışı hakkında Arapçadan geçmiş olması bunun açık delillerindedir.¹⁴⁶

Özellikle mimarlık sahasında Müslümanların benzersiz tesirleri olmuştur. "*Arte medéjar*" olarak bilinen mimari, Hıristiyanların ellerine geçmesinden sonra İspanya'da yaşamaya devam eden mimarların yapmış oldukları mimari eserlere vermiş oldukları isimdir. Bu tarz mimarlık sadece saray ve evlerde değil kiliselerde de kendini göstermektedir. Toledo şehrindeki San Juan de la Penitancia, San Pablo en Penafiel, Honares kalesindeki Ordor kiliseleri, Saraqosadaki Sav kilisesi, San Martini ve Salvador kiliselerinin kuleleri bu mimarlık tarzının en güzel örneklerindedir. Bunların haricinde Kurtuba, İşbiliyye ve diğer şehirlerdeki kiliseye çevrilen yüzlerce cami de bu mimarlığın örnekleri olarak yaşamaktadır.¹⁴⁷

Müslümanların temellerini attıkları Toskana mimarlık tarzındaki eserler Rönesans devrinin en meşhur merkezleri olarak kabul edilen Pisa, Floransa, Luka ve Siena'da ortaya çıkan evlerin inşasında kendini göstermektedir. İtalya'da özellikle de Toskana eyaletinde Musul'da imal edilmiş ve bakırdan hazırlanmış eşyalar, Arap sanatkârlığının örnekleri olarak kabul edilen fildişi kakma kutular, Türk ve İran halıları, Şam'da dokunmuş el işi kumaşlar, Şam'da imal edilmiş ve bakır üzerine işlenmiş kabartma kitabeler, camdan yapılmış çeşitli süs eşyaları ve kaplara her yerde rastlamak mümkündür. Bu eyalette yayılan İslam ülkelerine ait eserlerin

¹⁴² Nesrin Kalyoncu, "Alla Turca Stiline Genel Bir Bakış", Eğitim Fakültesi Dergisi. 2005, XVIII (2) ,s.309-322.

¹⁴³ Zeynep Barut, "Türk Müzik Kültürünün Batı Müziği'ne Yansıması Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 6 Sayı: 28 Volume: 6 Issue: 28 Güz 2013 Fall 2013 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581.

¹⁴⁴ Bedevi, Batı Düşüncesinin Oluşumunda, s. 45-50.

¹⁴⁵ Yaşar Bedirhan, Orta Çağda İpek Yolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1994, s.106.

¹⁴⁶ Castro, Teh Structure, s. 93.

¹⁴⁷ Bedevi, Batı Düşüncesinin Oluşumunda, s. 43.

bir müddet sonra İtalya'nın diğer şehirlerine, Fransa'ya ve Avrupa'nın diğer büyük şehirlerine yayılmıştır. XIII. Asırdan sonra Avrupa'da Müslüman sanatkarların el işi olan üzeri nakışlı tahtalar, kıymetli kumaşlar, ipekler ve dibaceler, hatta günlük hayatta kullanılan ve Müslüman terzileri tarafından imal edilen türlü elbiseler, Avrupalı genç kızların çeyiz sandıkları dahi Müslümanların eserleri olarak bulunmaktaydı.¹⁴⁸

Müslümanlar Avrupa'nın eğlence hayatına da büyük tesir göstermişlerdir. Satranç oyununu Avrupa'ya tanıtanlar Müslümanlardır. Hatta Avrupa'da satranç oyunundaki hamleler de Arapçadan Avrupa dillerine girmiştir. Mesela eş-şahu mate (şah mat oldu) échés et mat; *el-fil* (fil) alfil olarak isimlendirilir. Cirit oyunun bir çeşidi olarak kabul edilen polo oyunu da Avrupalılara Türklerden geçmiştir. Polo kısa zamanda Normandiya'dan Fransa'ya, İspanya'dan İngiltere'ye kadar süratle yayılmış, cengaverlerin ve asilzadelerin oyununa dönüşmüştür. Polo oyunu daha sonra İngiltere'de ortaya çıkacak olan futbol oyununa esin kaynağı olacaktır.¹⁴⁹

Müslümanların Avrupa'ya gösterdikleri medeni tesir IX. Asırdan itibaren Avrupa'nın medeni muhitini, hayat ve düşünce yapısını değiştirmeye başlamıştır. Son iki asırda ortaya çıkan Avrupalılaştırma hareketi gibi IX. Asırdan itibaren Avrupa muhitinin neredeyse tamamında “Müslümanlaşmak”, “Türkleşmek” ve “Araplaşmak” cereyanları başlamıştı. 854 yılında piskopos Alvaro kendi devrinin Avrupası'nı şöyle tasvir etmektedir:

“Müslümanların mukaddes kitabını araştırmak ve felsefe sistemlerini öğrenmek için onların bazı toplantılarına iştirak ettiğimiz ve bunda onların bazı hatalarını ret maksadı ile değil, ancak dillerinin son derece yumuşak, edebi ve tesirli güzelliği için yaptığımız halde İncili okumayı ihmal ettik. Mukaddes kitabımızı incelemeye girişmiş, Latin büyüklerinin eserlerinden birine göz atıp zaman geçiren bir adamı neredeyse bulmak mümkün değildir. Güzel sözlü, nezaketli Hıristiyan gençlerimiz güzel elbiseleri ve at arabaları ile gösterişli hareket etmeyi ve yabancıların ilimleri ile şöhret kazanmayı güzel bir davranış örneği olarak görüyorlardı. Arap'ın fesih ve süslü dili ile başları dönmüş şekilde Müslümanların kitaplarını hevesle müzakere eder ve içindeki ihtirasları yok ederlerdi. Bunlar kendi kilise edebiyatları hakkında hiçbir bilgiye sahip değillerdir. İslam eserlerini ise parlak sözlerle methedip dururlar. Bugün mukaddes metinlerin Latince tefsirlerini okuyan ve rahiplik mesleğine mensup olmayan bir insanı nereden bulacaksınız? İncilleri, havarileri araştırarak bir kimse kaldı mı? Yazıklar olsun, yeteneklerinin derecesini bilen Hıristiyanların Arapça dışında her hangi bir dile veya edebiyata dair hiçbir malumatı yoktur. Onlar Arapça kitapları büyük bir açgözlülükle okuyup inceliyorlar. Kütüphaneleri bu tür kitaplarla doldurdular. Her yerde Arap irfanına dair kelimeleri şarkı sözü gibi ezbere söylüyorlar. Ancak Hıristiyan kitapları söz konusu olunca bu tür eserlerin kendi görüşlerine göre kıymetsiz ve değersiz olduğunu söyleyip, tahkir eden bir tutum ile bunların manasız olduğunu söylüyorlar.”¹⁵⁰

Devrin Hıristiyan din adamının tasvir ettiği bu Avrupa muhiti Müslüman medeniyetinin tesir dairesini açıkça göz önüne koymaktadır. “ Müslüman İspanya'nın Hıristiyan entelektüelleri büyük bir düşünce ve medeni hayatın cazibesine tutulmuşlardır. Dini işlerinde Latince'den istifade etmek mecburiyetinde kalsalar da, medeni dilleri Arapça idi. Hele hele dini nefretin ortaya çıkmadığı İspanya kendi zengin medeniyetini kuzeydeki Hıristiyan topraklarına taşımakta Mozaraplar (kültürel olarak Araplaşmış Avrupalılar) buradaki manastırlarda hizmet ediyorlardı. Bunun mukabilinde Hıristiyan krallar da, geleceğin yöneticileri olacak olan veliahtlarını eğitim görmek için Müslümanların medreselerine gönderiyorlardı. Böylece Katolik İspanya hâkimiyetini her tür tesirden uzak tutan emperyalist fikir adamlarının görmek istemediği hakikat: Orta Asır Avrupası'nın Müslüman ve Musevi medeniyetlerinden uzaklaştırılamayacak bir devir yaşadığı hakikattir.”¹⁵¹

Orta Çağ Avrupası'nda İslam tesiri altında kalan ve Müslümanların medeniyetini benimseyen, onlar gibi hayat tarzına sahip olan en önemlisi de Arapça konuşmaya çalışan insanlara Mozarap veya Mozarabes (*moz-arabes*), yani “Araplaşmış” adı verilirdi. Tabi ki, burada “Araplaşmış” adı Arap olmak manasından çok, İslam medeniyetini kabul eden ve Müslüman gibi yaşayan umumi bir mefuma sahip idi. Yani Avrupa'nın gözünde bütün Müslümanlar Selçuklulara kadar “Arap”, Selçuklulardan itibaren de Türk olarak kabul edilirdi. Bu Doğu toplumlarının geçirmiş olduğu “Batılılaşmak/Garpleşmek” fikir harekâtı gibi, o devirde Avrupa'da “Mozarablaşmak” diye bilinen fikir ve medeni bir hareket yaşamakta idi. Mozarab olmak dini bir kimlik değildir. Dininden, inancından, mezhebinden ve milliyetinden farklı olarak Mozarab bir hayat tarzı ve düşünce idi. Sadece Müslümanların hâkimiyeti altında olan Endülüs değil, Fransa, İtalya hatta İngiltere ve Almanya'da da bu düşünceyi benimsemiş olan Avrupalı entelektüeller mevcuttu. “Araplaşma” sadece felsefe ve fikir

¹⁴⁸ Aynı yer.

¹⁴⁹ Aynı yer, s. 44.

¹⁵⁰ Bekir Karlığa, İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, İstanbul 2004, s. 149-150.

¹⁵¹ C. B. Akal, Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyanın Altın Çağı, Ankara 2003, s. 47.

alanında değil, aynı zamanda giyim kuşamda, musikide, normal hayatta, matbaada, edebiyatta, özellikle de şiir ve hikâye üslubunda, eğlencede, kent yaşamında, hatta paraların darp edilmesinde görülmektedir. Mesela İspanya’da darp edilen paraların üzerinde Arapça yazılar yer almaktaydı.¹⁵²

İslam medeniyetinin tesiri ile Orta Çağ Avrupası’nda büyük bir entelektüel kütlesi ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında eğitilmiş insanların çoğu, özellikle de halkın eğitimine verilen önem Avrupa entelektüelleri arasında devletin halkın eğitim öğretimine önem vermesi hakkında tenkitli görüşlerin ve taleplerin dile getirilmesine sebep olmuştur. XV. Asrın sonlarında İspanya’daki Mozaraplar ve Yahudiler ülkeden kovulurken bunlardan bazıları Hıristiyanlığı benimsemek zorunda kalmış, bir kısmı da Avrupa’nın başka ülkelerine göç etmiştir. Bunlar eğitilmiş insanlar olup Avrupa’nın inkişafında büyük rol oynamışlardır. Bunu 1601 yılına ait Messire Philippe Champagne’nin bir mektubunda yer alan bilgi de teyit etmektedir: “Meşhur Portekizli bir Yahudi, Kral IV. Henri’ye Philippe de Cana’yı elçi olarak göndererek şunları söyledi: Eğer Fransa kralı bana halkımdan 50.000 insan için yer verirse ben ona 50.000 kadar ilim ve medeniyet sahibi insan veririm”.¹⁵³

Pratik ilimlerde de Müslümanların Avrupa’ya büyük tesiri olmuştur. Bunların başında sabun gelmektedir. İslam dininin zuhuruna kadar Mısırlılar ve Romalılar sabun yerine çökertilmiş kül suyu kullanıyorlardı. Sabun ilk defa Müslümanlar tarafından bulunmuştur. Üstelik Müslümanlar arasında sabunun birçok çeşidinden istifade edilmiştir. Soda kullanılarak hazırlanmış olan sabunlar renkli idi. Potasyumdan hazırlanmış olan sabun beyaz renkte olup oldukça rağbet görürdü. Sabun Avrupa’da uzun süre mucizevi madde gibi kabul edilmiştir. Modern sabun imali, Avrupa’da ancak XIX. yüzyılda Fransız kimyageri, Eugène Chevreul’un sabunun bir yağ asidi tuzu olduğunu göstermesinden sonra gelişmiştir.¹⁵⁴

Kamıştan şeker elde etmek de Müslümanların Avrupalılara öğrettikleri bir mahsul idi. Şeker kamışı istihsaline ilk defa Hintliler başlamış, ancak Müslümanlar tarafından esas sanayi sahalarından birine çevrilmiştir. Şeker istihsaline ile birlikte Müslümanlar kimya sanayinin inkişafında da Avrupalıların önünde yer almışlardır. Çiçeklerden koku elde etmek, altının arıtılması, minyum maddesinden cıva elde edilmesi, normal mürekkeple birlikte, gizli ve kırmızı mürekkepler, lacivert dışında Türk mavisi ve karmin böceğinden kırmızı boya elde edilmesi İslam ülkelerinde kimya sanayinin ne denli ileri düzeyde olduğunu bize göstermektedir.¹⁵⁵

Müslümanların Avrupa üzerinde bıraktığı asıl tesir şehircilik ve şehirlerin idaresinde olmuştur. Gerek sanatkârlık alanında gerekse sanatkârların ve zenaat erbabının şehirlerde teşkilatlanması Müslümanların, hasseten de Türklerin Avrupa’ya götürdüğü en önemli yeniliklerdendir. Zamanında Endülüs’te Müslümanlar bu sahada birçok eserler vermişlerdir. Yahya ibn Muhammed ibn el-Avvam’ın kaleme aldığı *el-Felaha* adlı eseri sanatkârlık sahasında en önemli eser olarak kabul edilmektedir. Bundan başka İbn Bassal, İbn el-Hayr el-İşbili, el-Hac el-Gıranati sanatkârlık sahasında hususi tecrübelerini de yazmış oldukları eserlerinde ortaya koymuşlardır. Ebu Cafer el-Gafiki, İbn Baytar, Ebu İshak İbrahim b. Hüseyin b. Asım b. Ka’b es- Sakafi, Ebu Ömer Ahmed b. Hilal b. Zeyd el-Attâr, Ebu Osman Ubeydullah b. Yahya b. İdris ve Ebu Abdullah Muhammed b. Lübabe yazmış olduğu eserleri ile gerek şehir idaresinde ve gerekse bitkilerin tıpta kullanılmasını araştırmışlardır.¹⁵⁶ Bu eserlerin çoğu Avrupa dillerine çevrilmiş ve birçok üniversitede ders kitabı olarak yıllarca okutulmuştur.¹⁵⁷

Avrupa’da en çok meşhur olan Müslümanların milli içeceği haline gelen Türk kahvesi olmuştur. Kahve uzun yıllar sufilerin içeceği olarak kabul edilirdi. Önceleri Arap Yarımadasında yetiştirilen kahve, zaman içerisinde Yemen’e yayılmış, daha sonra İstanbul ve çevresinde meşhur olmuş ve Türk kahvesi adını almıştır. Kahvenin Müslümanlar arasında çok meşhur olması fıkıh âlimlerinin onun içilmesi hakkında muhalefetinin bulunmamasıdır. Kahve Marsilya tacirleri vasıtasıyla Avrupa’ya götürülmüş ve özellikle de Fransız sosyetesinde meşhur olmuştur. Kahvenin daha sonraları Latin Amerika’ya kadar yayıldığını görüyoruz.¹⁵⁸

Avrupa’da birçok bitki ve meyve adlarının İslami adlar taşıması Müslümanların kent yaşamı sahasındaki tesirinin Batı hayat tarzı üzerinde ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan bazılarının isimlerini

¹⁵² Bu konuda tafsilatlı bilgi için bkz. L. Şeyban, *Reconquista: Endülüs’te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İstanbul 2003; A. Bedevi, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam’ın Rolü*, (Çev. M. Tan), İstanbul 2002; B. Chikh, “İslam Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları”, (çev. N. Yazıcı), AÜEF Dergisi, Ankara 1988, c. XXX, s. 279-285; F. Gabrieli, “İslam Medeniyetinin İlimi ve Edebi Tesirlerinin Batı Avrupa’ya İntikali”, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (çev. İ. Kutluer), IV, Kitapevi, İstanbul 1989, s. 423-461.

¹⁵³ B. Üsdiken, “*Pera’dan Levantines, Marranes ve Yabancılar*”, *Avrupalı mı Levanten mi?*, (Haz: A. Yumul – F. Dikkaya), Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 77.

¹⁵⁴ Bedevi, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda*, s. 39.

¹⁵⁵ Aynı yer, s. 40-41.

¹⁵⁶ Lütfi Şeyban, “İbnü’l-Faradi’nin Tanı’hu Uleman-Endelüs’üne Göre İdari Ve Ticari Hayatta Yer Alan Endülüslü Âlimler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 / 2006, s. 219-239.

¹⁵⁷ Bedevi, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda*, s. 41-42.

¹⁵⁸ Aynı yer, s. 41.

burada zikretmek konunun önemi açısından kayda değerdir: *ed-defli – adelfas* (zakkum); *es-sevsen – azucenas* (süsen); *el-yasemin – jasmynes*; *er-reyhan – arrayan*; *el-habaka – alhabaca* (fesleğen); *el-hüseyna – alhuscena*; *el-bazincan – berenjenas* (patlıcan); *el-lubiya – alubias* (lobya); *el-harşuf – alcachofa* (enginar); *el-berkuk – albaricoquas* (albalı); *el-fırsık – alberchigo*; *el-harub – algarrobas* (keçi boynuzu); *el-halfa – alhalfa* (kındıra); *et-termes – altramus* (acı baxla).¹⁵⁹

Avrupa üzerinde Müslümanların mistisizm ve edebiyat sahasındaki kalıcı tesirleri olmuştur. Selçuklular devrinde güçlenen bu tesirler Rönesans ve Reform Avrupası'nda geniş tesir sahası meydana getirmiştir. Batı mistisizminde “bast –ferahlamak”, “kabz-daralmak”, (İbn Abdurrahman Rundi vasıtasıyla Yuhanna es-Salibi'de); ahiret (Gazali vasıtasıyla Paskalda); Cennet-cehennem (İbn Arabî vasıtasıyla Dantede) tasvirleri İslam tasavvufunun tesiri ile ortaya çıkmıştır. Batı mistisizminde “melek” tasavvuru, meleklerle ilgili edebi ve mistik motifler İslam mistisizminden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁰

5. SON SÖZ

Kısacası, Selçuklular devrinde Türkler ve umumiyetle Müslümanların Avrupa üzerindeki güçlü ve köklü tesirlerin olduğu inkâr götürmez bir gerçektir. Müslümanlarla Avrupalılar arasında ticari, iktisadi ve ilmi ilişkiler çok daha önceleri başlamış olsa da Selçuklular devrinde bu münasebetler zirveye çıkmıştır. Türkler Batı Hıristiyan dünyasının gözünde “dinsiz düşmanları” olsa da, siyasi ve savaş yönünden en güçlü ve mağlup edilemez halkı, ilim ve yüksek medeniyetin himayecileri olarak da takdir görmüşlerdir. Hıristiyan Avrupası Türkler karşısında Haçlı Savaşlarında mağlup olmalarının sebebini Müslümanlardan ilim ve medeniyet sahasında geri kaldıklarında görererek Avrupa'da Rönesans'ın (yenilenmenin) şart olduğuna inanmışlardır.

KAYNAKLAR

- AKAL, C. B. Modern Düşüncenin Doğuşu: İspanyanın Altın Çağı, Ankara 2003.
- AKALIN, Ş. H. “ebu'l-Hayr-ı Rumi'nin Saltuk-name'si”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten 192, Ankara 1995.
- ALİ, Ameer Ali, The Sprit of Islam, London 1935.
- ALTAN, Ebru, II. Haçlı Seferi (1147-1148), TTK. Yayınları, Ankara 2003.
- ARNOLD, T. W. The Preaching of Islam, Lahore 1968.
- ATA, A. Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi (Giriş – Metin – Notlar –Dizin), Ankara 2004.
- AYDIN, Mehmet, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara 1995.
- BALCIOĞLU, T. Harimi, Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, İstanbul 1940.
- BALDWİN, M. H. “Some Recent Interpretations of Pope Urban's Eastern Policy”, The Catholic Historical Review, XXV, 1940, s. 459-466.
- BARUT, Zeynep, “Türk Müzik Kültürünün Batı Müziği'ne Yansıması Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 6 Sayı: 28 Volume: 6 Issue: 28 Güz 2013 Fall 2013 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581.
- BAYRAKTAR, M. İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi, Ankara 2007.
- BAYRAM, Mikail, “Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi”. V. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya 1996, Selçuk Üniversitesi Yayınları, s. 95-100.
- BEDEVİ, Abdurrahman, Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü, (çev. M. Tan), İstanbul 2002.
- BEDİRHAN, Yaşar -Zeki Atçeken, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi, Eğitim Yayınları, Konya 2016.
- BEDİRHAN, Yaşar, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Nobel yayınları, Ankara 2014.
- BEDİRHAN, Yaşar, İslam Tarihi (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar), Eğitim Yayınları, Konya 2017.

¹⁵⁹ Aynı yer, s. 42.

¹⁶⁰ Aynı yer, s. 25-30.

- BEDİRHAN, Yaşar, Orta Çağda İpek Yolu Hâkimiyeti ve Türk Yurtları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1994.
- BEDİRHAN, Yaşar, "Milletler Arası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçukluları Devrinde Üretimi Yapılan, İhraç ve İthal Edilen Ticaret Malları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43 Nisan 2016 April 2016 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-958.
- BEŞER, Faruk, "Ebu Hanîfe'nin Kur'an Anlayışı", Usûl, I, 1 (2004), 7 – 34.
- BOYACIOĞLU, Fuat, "Fransızların Roland Destanı'nda Dinsel Bağnazlık ve Tarihi Olayların Çarpıtılması", Selçuk Üniversitesi/Seljuk University Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters, Yıl/ Year: 2012, Sayı/Number: 27, Sayfa/Page: 67-82.
- BREHIER, L. l'Eglise et l'Orient au Moyen Age: Les Croisades, Paris 1928.
- BULLOUGH, Donald, The age of Charlemagne, London 1965.
- BURKE, Peter, Bilginin Toplumsal Tarihi - Gutenberg'den Diderot'ya, (çev. Mete Tunçay), Tarih Vakfı Yurt yayımları, İstanbul 2001.
- Carolingian Chronicles, Royal Frankish Annals And Nithard's Histories, (Translated by Bernhard Walter Scholz with Barbara Rogers), The University of Michigan press, 1970, p. 58.
- CASTRO, A. The Structure of Spanich History, Princeton 1978.
- CHALANDON, F. Historical de la Première Croisade, Paris 1925.
- CHİKH, B. "İslam Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları", (çev. N. Yazıcı), AÜEF Dergisi, Ankara 1988, c. XXX, s. 279-285.
- COMNENA, Anna Comnena, Alexiad, (çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1999.
- COWDREY, H. J. "Pope Gregory VII's (Crusading) Plans of 1074", Outremer, Jarusalem 1982.
- ÇELİK, Mehmet, Fener Patrikhanesinin Ökumeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453), İzmir 2000, 32-39. Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, Fener Patrikhanesi, Ankara 1996.
- DANIŞMEND Gazi Destanı, (Hazırlayan, Necati Demir), Ankara 2006, s. 16-18.
- DANIŞMENDNAME, İstanbul B.Ş. Belediyesi 100-cü yıl Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Nüshası, No: 441.
- DANIŞMEND-NAME: Critical Edition, Turkish Translation, Linguistic Analysis Glossary, Facsimile, part I-IV, Prepared and Edited by Necati Demir, Edited by Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University 2002.
- DAVİES, N. Avrupa Tarihi: Doğu'dan Batı'ya, Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a, Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması, (Türkçe çev. B. Çığman – E. Topçugül – K. Emiroğlu – S. Kaya, Ankara 2006.
- DE JOINVILLE, Jean, Bir Haçlımın Hatıraları (çev. C. Kanat), Ankara 2002.
- DEMİR, N. "Anadolu'da Teşekkül Etmiş Destanî Halk Hikayelerinde Haçlı Seferlerinin İzleri", Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, s. 195- 211.
- DEMİRKENT, Işın, Haçlı Seferleri Tarihi (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler), İstanbul 2007.
- DEMİRKENT, Işın, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 - 1118), İstanbul 1974.
- ECKMANN, J. Middle Turcic Glosses of the Rylands İnterlinear Koran Translation, Budapest 1976.
- EİNHARD, The Life of Charlemagne, (Translated, A. J. Grand), In Parentheses Publications Medieval Latin Series, Cambridge- Ontario 1999, p. 14.
- ELÇİBEY, Ebülfez, Tolunoğulları Devleti, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.
- ERER, Raşid, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, İstanbul 2002.
- ERSAN, M. "I. Haçlı Seferi Sırasında Kilikya (Çukurova)'nın Haçlıların Eline Geçmesi", Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri, 26- 27 Mayıs 1997, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Bildiriler, İstanbul 1998.

- GABRİELİ, F. “İslam Medeniyetinin İlmî ve Edebi Tesirlerinin Batı Avrupa’ya İntikali”, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (çev. İ. Kutluer), IV, Kitapevi, İstanbul 1989.
- GROUSSET, R. Histoire des Croisades et du royaume Franc de Jerusalem, tt. I-III, Paris 1934- 1936.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin, Türklerin İslam Medeniyetindeki Mevkii, TT. Kurumu Kayseri Zabıtları, Ankara, 1932.
- HACİP, Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, (çev. R. Rahmeti Arat), TTK. Yayınları, Ankara 1998.
- HAGENMEYER, H. Chronologie de la Première Croisade, Paris 1902.
- HAGENMEYER, H. Die Kreuzzugsbriefe, Innsburck 1902.
- HAGENMEYER, H. Ekkebardi Hierosolymita, Tyunberg 1877
- HOBSON, J. M. Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri, (çev. E. Ermert), İstanbul 2008.
- HOLD, P. M. Haçlılar Çağı, (çev. Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- HOLT, P. M. Haçlı Devletleri ve Komşuları, (çev. T. Akad), İstanbul 2007.
- İZARİ, İbni İzâri, el- Beyânü'l- Muğrib, Fi Tarihi'l- Endelüs ve'l- Mağrib, II, (nşr. E. Levi- Provençal- G. S. Colin), I- II, Leiden 1951.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı İzmirli, Peygamber ve Türkler, II. TTK .Tebliğler, İstanbul 1943.
- KALYONCU, Nesrin, “Alla Turca Stiline Genel Bir Bakış”, Eğitim Fakültesi Dergisi. 2005, XVIII (2) ,s. 309-322.
- KARLIĞA, Bekir, İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri, İstanbul 2004.
- KİTAPÇI, Zekeriya, Türkler Nasıl Müslüman Oldu, Konya 2004.
- KOÇ, Mustafa, “Anadolu’da İlk Türkçe Telif Eser”, Bilig, Bahar 2011 / SAYI 57, s. 159-174.
- KONOVALOVA, İ. K. Vostoçnaya Evropa v soçinenii al-İdrisi, Moskva 1999.
- MAALOUF, Amin, Arapların Gözünden Haçlı Seferleri, (çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- MERÇİL, Erdoğan, Kirmân Selçukluları, TTK. Yayınları, Ankara 1989.
- MİCHAUD, J. F. Histoire des Croisades, Paris 1817-1822, tt. I-V.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Aragon”, DİA, C. 3, İstanbul 1991, s. 263.
- ÖZDEMİR, Mehmet, Endülüs Müslümanları – 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/149, Ankara 1994.
- ÖZDEN, Ayetullah, “Batı’nın Müslümanlardan Çaldıkları”, www. <http://sozvekalem.com/batinin-muslimanlardan-caldiklari/>.
- PAŞA, Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, (Yayına hzr. Yasemin Ödük vd.), Selis Kitaplar, İstanbul 2004.
- PIRENNE, Henri, Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İstanbul, 1983.
- PROVENCAL, L. Histoire de l’Espagne Musulmane III, Paris 1950-1953.
- RİANT, P. “Inventaire critique des Letters historiques des Croisades”, Archives de L’Orient Latin, No: I, Paris 1881.
- RÖHRİCHT, R. Geschichte des ersten Kreuzzuges, Innsburck 1901.
- RUELLAND, J. G. Kutsal Savaşlar Tarihi, (çev. T. Tunçdoğan), İstanbul 2004.
- RUMÎ, Ebu’l Hayr-ı Rumî, Saltuk-name, (Hazırlayan, Şükrü Haluk Akalın), c. I-II, Ankara 1988.
- RUNCIMAN, Steven, The First Crusade, Cambridge University Press 1992.
- RUNCIMAN, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, C. I-III, (çev. F. Işıltan), TTK. Yayınları, Ankara 1998.
- SEZGİN, Fuat, İslam’da Bilim ve Teknik, C. III, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008.

- SMİTH, Jonathan Riley , Haçlılar Kimlerdi?, (çev. Berna Kılınçer), Bileşim yayınları, İstanbul 2005.
- SOUTHERN, R. W. Western Views of İslam in the Middle Ages, Harvard University Press, Cambridge 1962, Orta Çağ Avrupası'nda İslam Algısı, (çev. A. Aydoğan), İstanbul 200.
- SYBELVON, H. Geschichte des ersten Kreuzzuges, Leipzig 1881 (2-ci neşr).
- ŞAHİN, Seyhun - Fatih Sansar, "Endülüs'ün Düşüşünde Aragon Krallığı'nın Rolü", http://cahij.com/Makaleler/34982928_Seyhun%20C5%9EAH%C4%B0N,%20Fatih%20SANSAR-s.165-178..pdf.
- ŞEYBAN, Lütfi, "İbnü'l-Faradi'nin Tarihu Uleman-Endelüs'üne Göre İdari Ve Ticari Hayatta Yer Alan Endülüslü Âlimler", Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 / 2006, s. 219-239.
- ŞEYBAN, Lütfi, Endülüs'te Murâbitlar ve Muvahhidler Döneminde Müslüman-Hıristiyan İlişkileri (Endülüs'ün Geri Alınışı-Reconquista 1085-1238), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.
- ŞEYBAN, Lütfü, Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hıristiyan İlişkileri, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- THOMSON, S. – J. Gassner, Our Heritage of World Literature, New-York 1960.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, TTK. Yayınları, Ankara 1988.
- ÜSDİKEN, B. "Pera'dan Levantines, Marranes ve Yabancılar", Avrupalı mı Levanten mi?, (Haz: A. Yumul – F. Dikkaya), Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2006.
- ÜŞENMEZ, Emek, " Türkçe İlk Kur'an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1, (2006): 89-99.
- WAAS, A. Geschichte der Kreuzzüge, Freiburg 1956.
- WATT, M. İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Tesiri, (çev. H. Yavuz), Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c. III.
- WİLKEN, F. Geschichte der Kreuzzüge, Leipzig 1807-1832, t. I-VII.
- YILDIRIM, Münir, "Tarihi Süreç İçerisinde Ortodoks Hristiyanlıktaki Patriklikler", Ç. Ü ilahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2003, s. 236-237.
- YILDIRIM, Münir, Günümüz Yunan Ortodoks Kilisesi Üzerine Bir Araştırma, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- ZABOROV, M. A. Krestonostsı na Vostoke, Moskova 1980.
- ZABOROVA, M. A. Vvedenie v istoriografiyu krestovih pohpdpv, Latinskaya istoriografaiya XI-XIII vekov, Moskova 1980.